

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ
КАФЕДРА СОЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЇ

ДИПЛОМНА РОБОТА:

ОСОБЛИВОСТІ СПРИЙМАННЯ ШЛЮБУ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «бакалавр»
з напрямку «психологія»

студенки ОКР «бакалавр»

Озерова Вероніка Костянтинівна

Науковий керівник:

кандидат психологічних наук, доцент

Корольов Дмитро Костянтинович

Допустити до захисту в ДЕК
кафедра соціальної психології
Протокол № _____ від _____
завідувач кафедри:
доктор психологічних наук, професор
Коваленко Алла Борисівна

(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ШЛЮБУ СУЧАСНОЮ МОЛОДДЮ	6
1.1. Основні підходи до визначення понять шлюб та сім'я	6
1.2. Вивчення питання уявлення молоді про шлюб у вітчизняній та зарубіжній літературі	19
1.3. Психологічні аспекти готовності до подружнього життя у сучасної молоді: загальний теоретичний аналіз	26
Висновки до 1 розділу	33
РОЗДІЛ II. ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ШЛЮБУ СТАРШОКЛАСНИКАМИ	34
2.1. Загальна структура дослідження	34
2.2. Основні методи дослідження	36
Висновки до 2 розділу	42
РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ СТАРШОКЛАСНИКІВ ПРО ШЛЮБ	43
3.1. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів	43
3.2. Рекомендації щодо психологічної підготовки молоді до шлюбного життя	61
Висновки до 3 розділу	66
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	67
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	71
ДОДАТКИ	77

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний український шлюб наразі проходить складний процес формування, становлення та розвитку. Оскільки вступ у шлюб передбачає створення сім'ї, то остання – це первинний та основний осередок суспільства, де зовнішні фактори дуже суттєво впливають на внутрішній сімейний стан. Останні роки для українського населення видалися дуже складними, і коли здавалось, що гіршого за COVID-19 уже бути не може, на територію України прийшла геноцидна війна. Перелік звичайних несприятливих явищ для формування шлюбу (зниження рівня народжуваності; збільшення кількості розлучень та неповних сімей; руйнування сімейних цінностей; ослаблення мотивів створення сім'ї; відкладання шлюбів; поширення асоціальних стосунків у сім'ях; пріоритет матеріальних інтересів над духовно-моральними цінностями; руйнування культу сім'ї та втрата нею важливих виховних функцій) доповнився наразі глибокими психолого-соціальними проблемами через втрату соціальної та матеріальної стабільності (ВПО, біженці), виникнення нового статусу «того, що вижив», у нерозумінні, а що буде завтра. З одного боку, це змусило людей цінувати кожен мить життя та кожен дрібницю, що воно дарує, а з іншого – масова втрата рідних, перебування на відстані членів сім'ї, людські каліцтва не завжди сприяють зміцненню шлюбу.

Шлюб та сім'я – це той осередок, у якому зростає, виховується та формується як особистість людина. Тому тут можемо наголосити на подвійній актуальності дослідження теми про шлюб: з одного боку, відповідальність дорослих людей, що уже перебувають у шлюбі, за формування дитячих поглядів на шлюб та сім'ю, з іншого – робота над адекватними уявленнями про шлюб та сім'ю тих, хто ще лиш вступатиме у нього.

Підлітковий вік – це період становлення особистості, формування основних життєвих поглядів, принципів та цінностей, вибір життєвого шляху. Важливо, щоб у цей період правильно сформувалися погляди на шлюб та

сім'ю, без завищених вимог, наближених до реального життя. Підготовка старшокласників до розуміння сутності поняття «шлюб» та рівня відповідальності при вступі у нього надзвичайно важлива. Важливою також у цьому аспекті є і сексуальна освіта. Недостатній рівень готовності майбутніх шлюбних партнерів до сімейного життя суттєво стримує і індивідуальний, і суспільний розвиток. Тому дослідження проблеми особливостей сприймання шлюбу старшокласниками вважаємо надзвичайно актуальним.

Оскільки останнім часом криза шлюбно-сімейних стосунків лише загострюється, то різноаспектним дослідженням цієї проблеми займаються багато вчених. До прикладу, готовність молоді до шлюбу та становлення шлюбно-сімейних стосунків, ставлення до них, психологічні особливості сучасної сім'ї були темами досліджень М. Алексєєвої, М. Астахов, О. Бацилева, Т. Буленко, Р. Вайнола, А. Грись, З. Кісарчук, Г. Кошонько, Л. Магдисюк, О. Міненко, І. Пузь, В. Радчук, В. Розіна, І. Сіданіч та ін.; подружню сумісність досліджували Р. Хавула, А. Дмитренко; проблему рольових очікувань зачіпали Л. І. Рішко, С. В. Харченко, В. В. Доценко; причину ранніх шлюбів в Україні вивчав Т. Марценюк; особливості уявлень старшокласників про сім'ю досліджував В. Р. Олексюк, впливу повторних шлюбів на розвиток ціннісно-сміслової сфери підлітків – І. В. Пустовалов; цінність сім'ї у формуванні шлюбних поглядів та сімейних цінностей у підлітків вивчала Т. Георгадзе. Популярними є також більш вузькі дослідження, спрямовані на вивчення основних факторів та чинників сімейного благополуччя, стабільності, взаємодії, психологічної сумісності, вибір партнера, проблеми подружніх конфліктів (І. Грабська, О. Морозова, М.І.Пірен, В. Сисенко, В. Фомічова та ін.). Але саме питання особливості підліткового сприймання шлюбу на даному етапі залишається недостатньо дослідженим.

Мета дослідження — визначити психологічні особливості сприйняття шлюбу старшокласниками. Досягнення мети передбачає виконання ряду **завдань**:

1. Проаналізувати теоретичні основи дослідження психологічних особливостей сприйняття шлюбу старшокласниками.

2. Емпірично встановити психологічні особливості сприйняття шлюбу старшокласниками.

3. На підставі результатів дослідження сформулювати рекомендації щодо психологічної підготовки молоді до шлюбного життя.

Об'єктом нашого дослідження є уявлення старшокласників про шлюб, **предметом** дослідження — психологічні особливості сприйняття шлюбу старшокласниками.

Методи дослідження:

Теоретичні:

1. Аналіз, синтез, порівняння, систематизація (виокремлення основних понять та їх змістового наповнення);

2. Емпіричні (збір та обробка інформації): контент-аналіз документів, статистичні методи обробки емпіричних даних, інтерпретація отриманих результатів дослідження;

3. Графічний метод (оформлення ілюстративного матеріалу).

4. Практичні: метод семантичного диференціала; «Ціннісні орієнтації» Рокіча; метод анкетування та глибинного інтерв'ю.

Теоретична значущість та новизна роботи полягає у систематизації об'єктивної інформації щодо особливостей підліткових уявлень про шлюб та факторів впливу на нього.

Практичне значення роботи – результати дослідження можуть бути використані для розробки факультативних програм щодо підготовки до шлюбно-сімейного життя серед старшокласників; подальшого вивчення даної теми; у соціально-педагогічній та психологічній сферах; просвітницької роботи.

Структура роботи: дослідження складається зі вступу, трьох розділів, 7 підрозділів, висновків та списку використаних джерел (57 найменувань), 4 додатки на 12 сторінках. Загальний обсяг роботи – 68 сторінок, обсяг основного тексту дослідження – 62 сторінки.

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИВЧЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ШЛЮБУ СУЧАСНОЮ МОЛОДДЮ

1.1. Основні підходи до визначення понять шлюб та сім'я

Сім'я є особливим інститутом будь-якого суспільства, його першоосновою, творцем його культури. Поняття шлюб та сім'я складає багатоаспектний феномен, який не може оминати увагою жодна наукова галузь. Прогресує суспільство, змінюються погляди на життя, відповідно змінюються і форми та види шлюбно-сімейних відносин. Як результат, зростає науковий інтерес до дослідження факторів розвитку нових форм шлюбу, причин трансформацій класичних сімейно-шлюбних стосунків.

Поняття «сім'я» та «шлюб» багато вчених розглядають як синонімічні поняття. Однак ми вважаємо це необґрунтованим. Шлюб – це фактична соціально-правова легітимація подружніх стосунків. Вітчизняна дослідниця Т. Кравченко у цьому світлі розглядає шлюб як «більше формальний аспект стосунків», а сім'ю як аспект «родинності і духовної спорідненості» [14, с. 406].

Вважаємо, що сім'я – це первинна ланка у розбудові суспільства. «При цьому сім'я може досліджуватися як соціальний інститут (тобто «в зв'язці» стосунків «сім'я – суспільство») і як мала соціально психологічна група (внутрішньогрупова взаємодія і міжособистісні стосунки)» [45]. А шлюб є найбільш поширеною передумовою створення сім'ї.

Розглядаючи сутність понять «шлюб» та «сім'я», цікаво простежити еволюцію їх становлення.

Класична форма шлюбу «(від лат. “classicus” – «зразковий») стала складатися у IV–III тисячолітті до нашої ери, в період між середнім і вищим ступенями варварства» [10]. Тому можна стверджувати, що сім'я з давніх-давен становить перший в історії людства соціальний інститут, який вплинув і впливає на економічні, правові, культурні та політичні відносини, їх становлення та розвиток. Уже пізніше «сформовані патріархальні сімейно-

шлюбні відносини як основу соціальної стратифікації суспільства з відповідними правами, обов'язками та привілеями їхніх учасників» [10] закріпила церква.

Починаючи із 60-х рр. XIX ст., вчені почали активно займатись реконструкцією первісних шлюбів, вивченням еволюційного шляху шлюбно-сімейних стосунків. Одним із перших таких дослідників був швейцарський правознавець та історик Й. Баховен. Вчений дослідив історичну мінливість шлюбних стосунків, їх розвиток від гетеризму до шлюбної моногамії внаслідок еволюції релігійних поглядів. Через подальший розвиток релігійних уявлень, появу нових божеств, нових поглядів відбувається витіснення традиційної групи богів та старих поглядів. Саме тому «історичні зміни у взаємному суспільному становищі чоловіка і жінки викликав не розвиток дійсних умов життя людей, а релігійне відображення цих умов у головах тих же людей» [37].

На давньому періоді дослідники визначають такі види (чи їх прототипи) шлюбно-сімейних відносин:

- I. Проміскуїтет – непорядковані сексуальні стосунки;
- II. Гетеризм – чоловік, що належав певній групі, вважав своїми дружинами усіх жінок цієї групи;
- III. Сегментарна сім'я – глава сім'ї має кількох дружин, є спільні шлюбні партнери у батьків і сестер;
- IV. Індивідуальна сім'я – перший етап полігамної сім'ї, усунення спільних шлюбних партнерів;
- V. Полігамія – одна людина має кілька шлюбних партнерів (якщо чоловік – полігінія, жінка – поліандрія);
- VI. Моногамія – одна подружня пара, де один чоловік і одна дружина;
- VII. Патріархальна сім'я – голова сім'ї – чоловік-батько, дружина та діти впокорені йому;
- VIII. Фратріархат – тип родинної влади, де домінує старший брат.

Дж. Ф. МакЛеннан описав екзогамний та ендогомний шлюби. Дослідником було запропоновано соціальну еволюційну теорію шлюбу,

системи спорідненості згідно з природними законами, відкинув патріархальне суспільство на ранній стадії [49].

Важливим фактором у формування шлюбно-сімейних стосунків стала заборона на інцести шляхом поступового розширення цієї заборони аж до свояків. Таким чином це унеможливило будь-який вид групових шлюбів.

Наступним етапом став значний розвиток господарства, де найважливішу роль відігравала чоловіча сила, а, отже, почала панувати жорстка моногамія щодо жінок. Так і вкорінюється в суспільній устрій патріархальна сім'я, де все підпорядковано батьківській владі.

Важливу роль у розвитку шлюбно-сімейних відносин відіграли думки стародавніх грецьких філософів. Наприклад, Платон вважав традиційну модель сім'ї загрозою існуванню ідеальної держави. Але водночас вважав неприйнятними хаотичні статеві стосунки. Пропонував ввести у практику шлюби, де жінки та чоловіки будуть спільними, діти не знатимуть, хто їх батько, а батько не знатиме своїх дітей. Контроль за такого роду шлюбними стосунками Платон пропонував покласти на правителів-філософів. Позитивним у тактуваннях Платона є те, що філософ одним із перших наголошує на рівності чоловіків та жінок у своїх правах та обов'язках без гендерного розподілу [22].

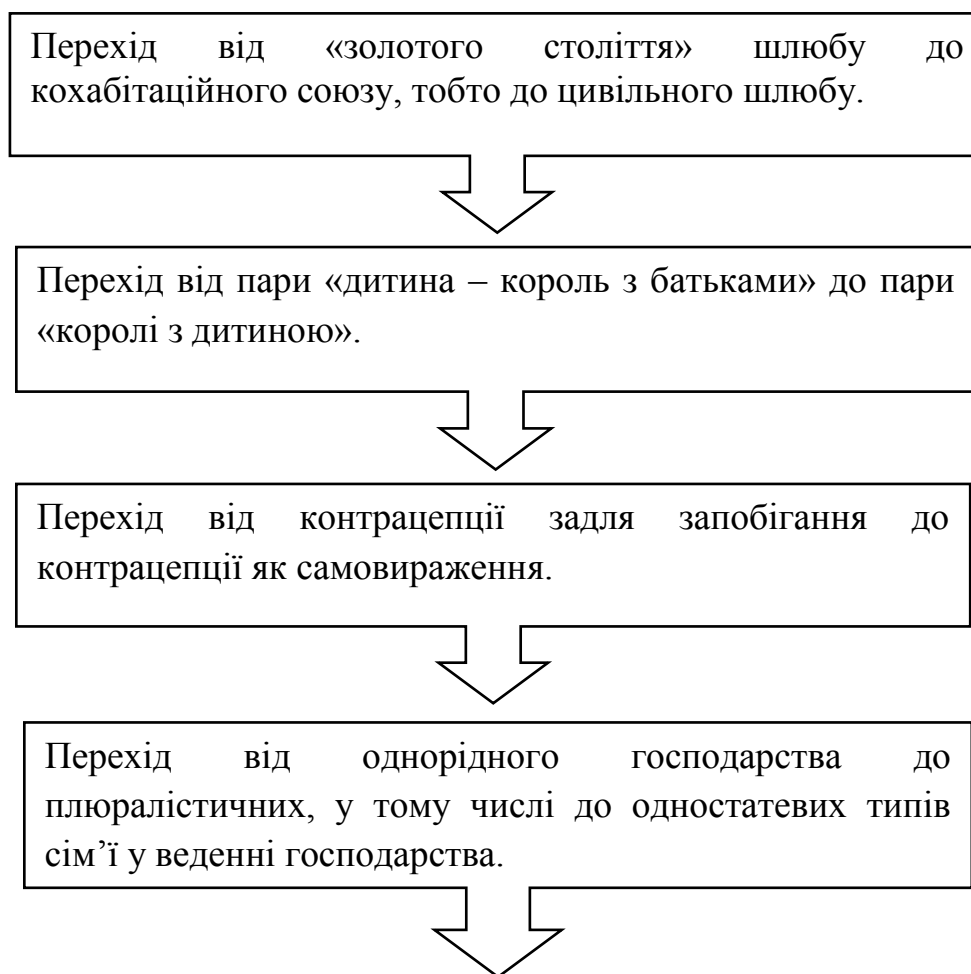
Арістотель, учень Платона, висловлював абсолютно полярні думки. Сім'ю він вважав витком держави, заперечував рівність жінок та чоловіків, роль жінки визначав у покорі своєму чоловіку. Тож у філософії Арістотеля превалювала патріархальна сім'я [2].

Патріархальна форма сім'ї була закріплена законодавчо у XIX столітті французьким Цивільним кодексом 1804 року, що став прикладом основних норм у сучасному громадянському праві для більшості європейських держав (Титул V) [10].

У XX столітті деякі дослідники починають розглядати сім'ю основним елементом соціальної мобільності. Наприклад, У. Уорнер у роботі «Соціальне життя сучасного суспільства» визначає сім'ю як найбільш надійний «підйомний механізм», де початковий статус надано дітям. Важливо, що

піднятися соціальною драбиною людина може лише одночасно зі своєю сім'єю, перебуваючи із нею у тандемі [57, с. 211].

До зміни структури сімейно-шлюбних відносин (із значним впливом на різні сегменти соціально-стратифікаційного простору) призводять глобалізаційні процеси у 1960-х роках. Більшість зарубіжних дослідників дотримуються думки, що розвиток різних моделей сім'ї та зміни сімейних практик призвів до пом'якшення сімейно-рольових контрастів, заміщення інституційних і психологічних залежностей у шлюбному партнерстві. Якщо ще середина 1960-х років у європейських суспільствах позиціонує класичну форму шлюбу, то вже у середині 1980-х років нідерландський учений Д. ван де Каа виділяє суттєві зміни ставлення європейської молоді до сімейно-шлюбних стосунків (рис. 1.1.1).

Рис. 1.1.1. Зміни у ставленні європейської молоді до сімейно-шлюбних стосунків [56]

Великі наслідки на трансформацію сучасного шлюбу зробила сексуальна революція, яка ввела в обіг поняття стосунків, романтичних

почуттів, залицянь, статевих актів як попередній етап їх узаконення, або ж розриву. Такі взаємини досліджував Гідденс і ввів поняття чистих стосунків, що «стосуються ситуації, де соціальні стосунки вводяться заради самих себе, заради того, що може бути отримано кожною особою з підтримуваної асоціації з іншим; і які тривають лише до тих пір, поки обидві сторони думають, що стосунки кожному з індивідів доставляють досить задоволення, щоб залишатися в них» [45].

Що ж до слов'янських сімейних традицій, то Ярослав Мудрий у збірці «Руська Правда» згадує родову общину, що є прототипом патріархальної сім'ї. У родовій общині пропагувалося мирне життя із багатьма родичами, покура авторитету старших (голови роду), насадження своєї волі молодшому поколінню як життєвоважливого досвіду. Поняття чоловіка та жінки тут були зовсім іншими, у кожного була своя функціональна сфера, де владарювали лиш вони (жінка – берегиня домашнього вогнища; чоловік – мисливець, здобувач) [11].

Із вкоріненням християнських традицій відбулося закріплення одношлюбності, подружньої вірності, та покірності батькам та чоловіку як голові родини. Шлюби укладали батьки, партнерів також обирали у більшості випадків вони. З цього приводу Л. Слюсар зазначає, що «шлюбні традиції українців у XVII–XIX ст. характеризувались значною сталістю, майже не змінювались протягом століть. Норми звичаєвого права стосовно віку, моделі, умов шлюбу знайшли відображення в законах держави, повністю узгоджувались із ними. З кінця XVIII ст. шлюбно-сімейні відносини майже цілком контролювала церква, і це підтримувала держава, було закріплено у шлюбному законодавстві» [29, С. 70]. Сьогодні ще зберігається традиція вінчання, але стримуючої ролі від розлучень вона не виконує. Колишня модель української шлюбно-сімейної поведінки «разом на все життя» перестала існувати.

Взагалі українські шлюбні традиції дуже чисті, побудовані на рівності, любові, повазі, вірі. Важливо було одружуватись з українцями, щоб бути

одного віросповідання та одних звичаїв. Дівчина мала право відмовити у одруженні. І це не вважалось ганьбою, але обов'язковим було збереження цноти до вступу у шлюб. Та з часом шлюбно-сімейні стосунки трансформувались, моральні принципи значно послабились. Патріархальна сім'я переходить у нуклеарну. Цей тип сім'ї дослідники пов'язують із пізнішими стадіями розвитку капіталізму, з народженням споживацького суспільства, походженням із Америки, а також американською соціальною політикою 1960-1990-х під назвою «війна із бідністю» [23]. Але поширення нуклеарної сім'ї на території України – це відголосок радянщини. «У сучасному українському дискурсі фаміліалізму «сімейні цінності» є порожнім означником, який протиставляють негативному досвіду «радянського минулого» [23].

Такі видозміни у шлюбно-сімейних відносинах, сімейні кризи, збільшення кількості розлучень змушують фахівців психології, соціальної психології вивчання питання шлюбу та сім'ї прискіпливо та різноаспектно.

Вперше в історії психології поняттю сім'ї як системі дав визначення Д. Джексон у 1965 році і ввів нові поняття і моделі теорії систем, наприклад систему, підсистему, холон, зворотний зв'язок, інформацію (рис. 1.1.2) [25].

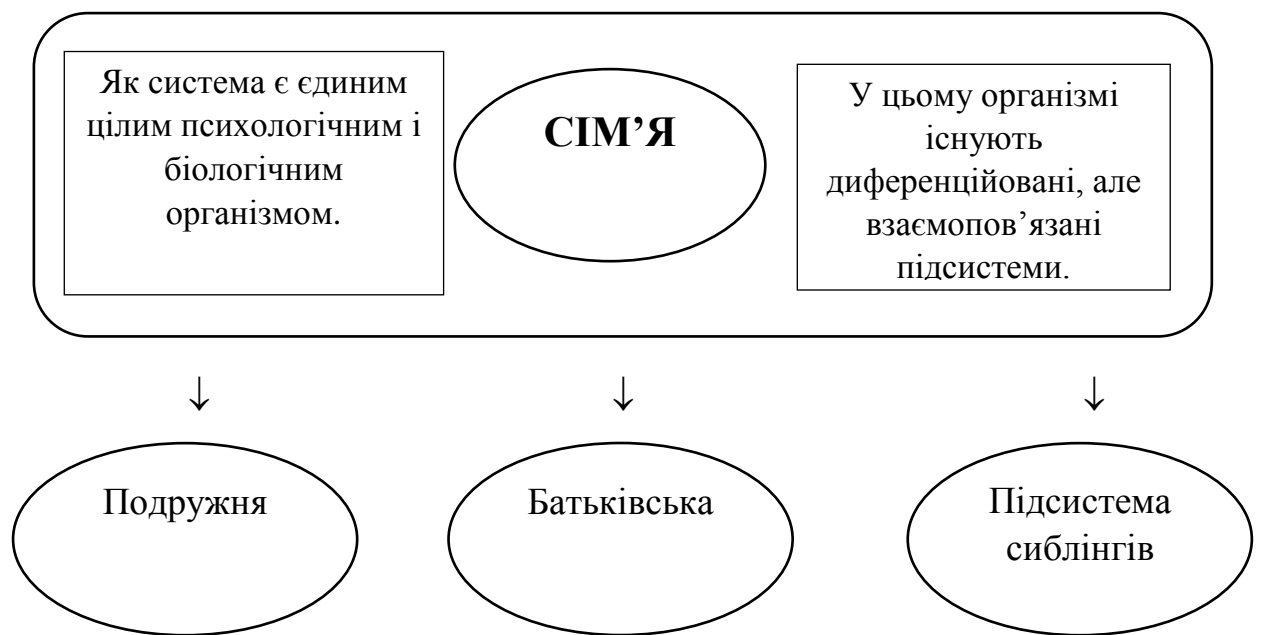

Рис. 1.1.2. Сімейна система за Д. Джексоном [25]

Поняття шлюбу дуже багатогранне у своєму трактуванні. Е. Гідденс визначав шлюб як «сексуальний союз двох дорослих осіб, що отримав визнання і схвалення з боку суспільства» [45]. Але сучасне суспільство уже не потребує ніяких схвалень. «Шлюб як соціальні відносини і як соціальний інститут, який регулює статеві стосунки людей, сьогодні все більше акцентується на особистісному аспекті і все частіше ігнорує соціальну сторону» [45]. Вітчизняні дослідники В. Андрущенко, Л. Губерський визначають феномен сім'ї як «стосунки чоловіка і жінки (дружини), батьків і дітей. Це група кровних родичів, члени якої пов'язані між собою спільністю побуту, взаємодопомогою та відповідальністю» [1, с. 68].

Якщо сім'я – це «мала соціальна група, найважливіша форма організації особистого побуту, заснована на подружньому союзі та родинних зв'язках, тобто відносинах між чоловіком і дружиною, батьками та дітьми, братами і сестрами, іншими родичами, що живуть разом і формують спільне господарство на основі єдиного сімейного бюджету» [26, с. 8], то шлюб – це передумова її створення, «укладений та суспільно зареєстрований союз двох людей з метою створення та підтримання родинних взаємин» [26, с. 9]. Тобто, вступ у шлюб – це передумова створення сім'ї, але не завжди шлюбні стосунки знаходять своє продовження у сім'ї.

Психологічні закономірності функціонування сім'ї можна окреслити так:

1. Розуміння сім'ї як малої соціальної групи ставить ефективність її функціонування в залежність від рішення проблем внутрішньогрупової комунікації, тобто спілкування між членами сім'ї, розподілу влади і лідерства, вирішення конфліктів, міжгрупової взаємодії як побудови її стосунків із соціальним оточенням — з сім'єю прабатьків тощо. Рішення цих проблем і складає соціально-психологічний аспект вивчення сім'ї як соціальної системи;

2. Особливий характер сім'ї як малої соціальної групи пов'язаний з високою афективною інтенсивністю і емоційною

«перенасиченістю» стосунків між членами сім'ї, де на одному полюсі – стосунки любові, прийняття і прихильності, а на іншому – стосунки ненависті, відкидання, залежності, негативізму.

Тож сімейні відносини характеризуються шлюбними та кровноспорідненими зв'язками між членами сім'ї, спільним проживанням і спільним господарюванням або загальним сімейним бюджетом.

Найважливіша функція сім'ї – феліцитивна (функція задоволення людської потреби в щасті), тож у сучасному суспільстві до сих пір превалує основна мотивація для вступу в шлюб – любов. Крім цієї, шлюбно-сімейні стосунки мають і ряд інших функцій, що є особливими формами життєдіяльності для задоволення потреб партнерів (рис.1.1.3).

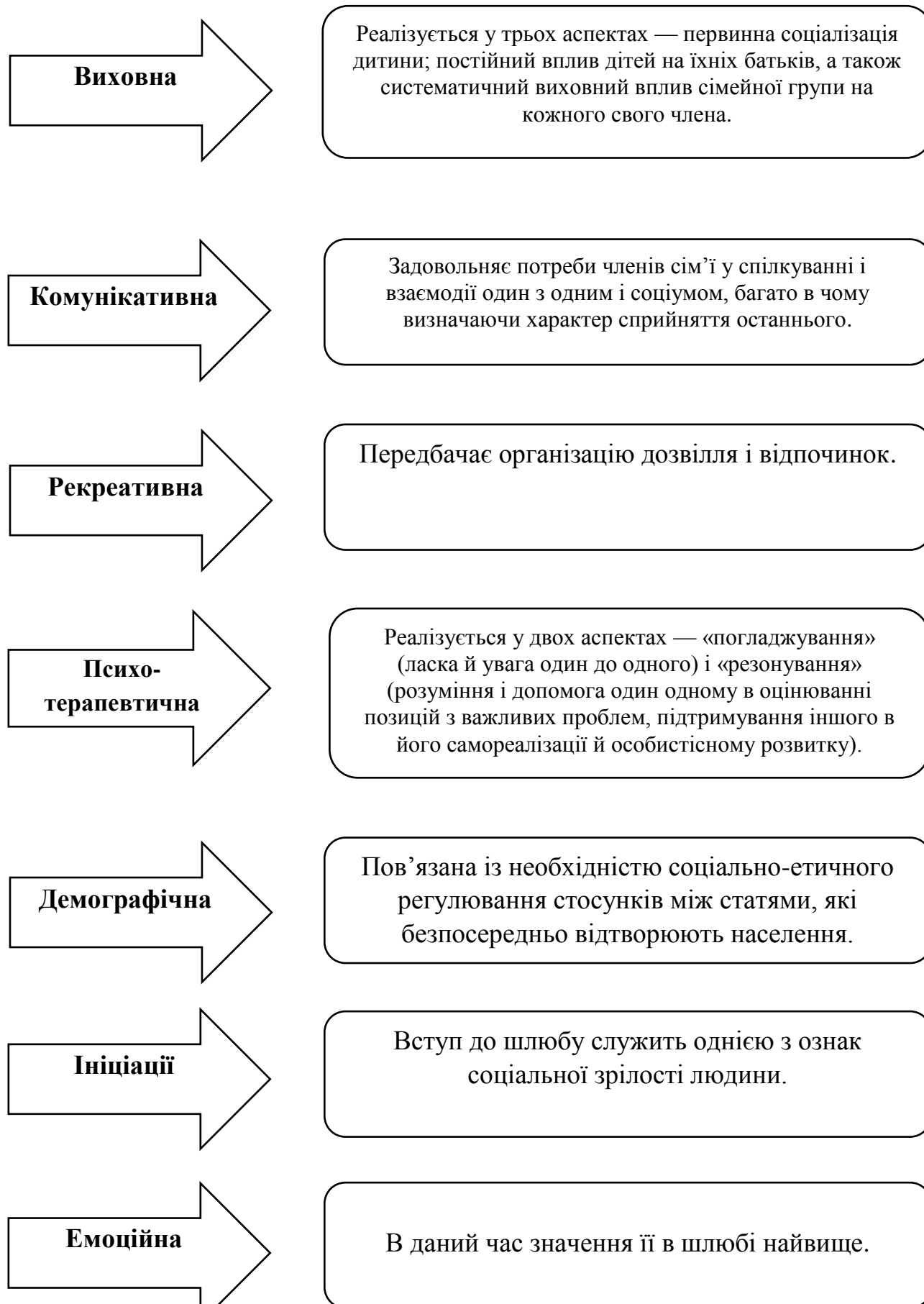

Рис. 1.1.3. Основні функції шлюбно-сімейних відносин

Типологія шлюбно-сімейних зв'язків дуже різностороння. Вона варіюється від кількості членів сім'ї, психологічного клімату і до нетрадиційності та суперечності із віросповіданнями. Для кращого унаочнення зобразимо найвідоміші типи у таблиці 1.1.1. Розрізняють сім'ї зі сприятливим і несприятливим психологічним кліматом.

Таблиця 1.1.1

Типологія шлюбно-сімейних зв'язків [17; 21]

Залежно від ступеня негараздів			
Конфліктні	Кризові	Проблемні	
За структурою влади			
Авторитарні	Демократичні	Ліберальні	
Залежно від розподілу ролей			
Традиційні		Егалітарні	
ЗА ДЕМОГРАФІЧНОЮ ОЗНАКОЮ			
За кількістю дітей			
Багатодітна	Середньодітна	Малодітна	Бездітна
За стадією становлення			
Молоді (0-9 років)	Середні (10-19 років)		Зрілі (понад 20 років)
За наявністю чи відсутністю шлюбної пари			
Повна		Неповна	
За наявністю чи відсутністю у складі сім'ї старших і побічних родичів			
Складна		Нуклеарна	
За правовим статусом			
Зареєстрований		Фактичний (цивільний)	
З різним виховним потенціалом			
Виховально-сильні, тобто зі	Виховально-стійкі, де створюються	Виховально-нестійкі, для яких характерна неправильна виховна	Виховально-слабкі зі втратою контакту з дітьми і контролю

сприятливою моральною атмосферою сім'ї.	загалом сприятливі можливості для виховання, а труднощі, що виникають у сім'ї, і недоліки усуваються за допомогою інших соціальних інститутів, насамперед школи.	позиція батьків (наприклад, надмірна опіка) при відносно високому загальному виховному потенціалі сім'ї.	над ними, коли батьки з різних причин (через поганий стан здоров'я, перевантаженість роботою, низький рівень освіти та психолого-педагогічної компетентності) не здатні правильно виховувати дітей, поступившись у своєму впливі групі однолітків.
За психологічним кліматом			
Сім'ї зі сприятливим психологічним кліматом характеризуються згуртованістю, доброзичливістю і водночас високою вимогливістю подружжя один до одного, відповідальністю, почуттям захищеності й емоційної задоволеності в сім'ї. Важливий показник сприятливого сімейного психологічного клімату – прагнення до спільного	Сім'ї з несприятливим психологічним кліматом характеризуються насамперед напруженістю чи навіть конфліктністю міжособистісних стосунків, коли члени сім'ї негативно ставляться один до одного, їм властиве почуття незахищеності, емоційного дискомфорту від перебування в сім'ї.		

розв'язання сімейних проблем, проведення дозвілля при одночасній відкритості сім'ї, її широких соціальних контактах.		
За сучасними чинниками		
Традиційні	Альтернативні	
Союз чоловіка та жінки	Сезонний шлюб	відносини закріплюються на певний термін, по закінченню якого вважаються автоматично розірваними.
	Комунальний шлюб («шведська сім'я»)	Сім'я, в якій живуть декілька чоловіків і декілька жінок, пов'язаних не стільки сексом, скільки спільним господарством.
	Відкритий шлюб	Традиційна сім'я, в якій подружжя допускають захоплення та інтимні зв'язки поза шлюбом
	Гостьовий (екстериторіальний) шлюб	Пара зареєстрована, але живуть кожен у себе.
	Раціональний шлюб	Передбачає певну

		оговорену вигоду
	Гомосексуальні шлюби	Одностатеві. В Україні не дозволені.

Життєвий цикл сучасної сім'ї має певні фази, на які суттєво впливають об'єктивні причини і призводять до структурних трансформацій у сімейно-шлюбних цінностях. Серед найпоширеніших таких причин можна назвати міграцію населення, науково-технічний прогрес, урбанізацію, розвиток ЗМІ, емансипацію і т. д. Питанням вивчення фаз сімейного життєвого циклу займалося дуже багато вчених (Т.Хілл, А.Варга, Е.Ейдеміллер, Б.Кочубей, Д. Скіннер, Г. Навайтіс та інші), вони вкотре згадали: залицяння→ життя без дітей (від початку проживання разом до народження першої дитини)→ експансія (від народження першої дитини до останньої)→ стабілізація (період виховання дітей до того моменту, коли перша дитина залишає сім'ю)→ фаза, коли діти назавжди залишають батьківський дім→ фаза «порожнього гнізда» (батьки після від'їзду дітей)→ хтось із подружжя залишається один після смерті іншого (вузликовий період) [21].

Отже, А. Ніколаєвська, досліджуючи дошлюбні сексуальні відносини молоді, зафіксувала, що близько 93% українських студентів їх схвалюють і одобрюють [19, с. 167]. Тож можна стверджувати, що сучасна молодь готова формувати сім'ю на основі соціальної, економічної, психологічної підтримки безвідносно до наявності дітей і спільного житла. Однак насправді шлюб уже не є довічним інститутом, сім'я не є духовним носієм ковчегом для соціуму через ослаблення відповідальності партнерів один перед одним, зростання конфліктів, що викликані завищеними очікуваннями один від одного через нереалістичні уявлення про шлюб та сімейне життя, через розбіжність рольових очікувань. Саме ці питання ми розглянемо у наступному підрозділі.

1.2. Вивчення питання уявлення молоді про шлюб у вітчизняній та зарубіжній літературі

Надзвичайно важливу державотворчу роль відіграють уявлення та погляди юнацтва про інститут сім'ї, шлюбні відносини, народження та виховання дітей, роль кожного з подружжя у соціалізації та вихованні нащадків. За багаточисленними дослідженнями сучасний інститут сім'ї в Україні характеризується нестабільністю шлюбів, плюралізацією форм шлюбних відносин, високим рівнем одностаттності чи добровільної бездітності, зниженою виховною та соціалізуючою функцією сім'ї. Експерти стверджують, що молодь почала чітко розмежовувати сімейні і шлюбні відносини, знизилась сила сімейних цінностей та традицій, але, водночас, для молодих людей серед основних життєвих пріоритетів створення міцної та щасливої сім'ї посідає одне із чільних місць. Тому мати наближені до життя уявлення про шлюбно-сімейні стосунки надзвичайно важливо для молодого покоління.

Зрозуміло, що кожен, хто вступає у шлюб, робить це з доброї волі задля щасливого сімейного життя у любові та розумінні. Але статистика, на жаль, говорить про протилежне – десь у цих ціннісних категоріях сімейної пари з'являється прогалина, через що тенденція до розлучень значно зростає.

Насамперед хочемо розтлумачити поняття «уявлення» та «образ» для чіткості глосарію роботи. У психології «образ» як когнітивне утворення – це результат певної пізнавальної активності особистості, основні характеристики якого певна інформаційна насиченість, одночасна представленість змісту у свідомості особистості, інтенсифікація переживань подій і зовнішнього, і внутрішнього життя. Уявлення у психології вміщують у своїй структурі поняття «знати», техніку взаємодії із «вміти», ставлення як «місток» між ними, що трактуються як «хотіти», що і визначає можливість реалізації у поведінці людини наявних у свідомості уявлень, стратегій, технологій. Усвідомлений внутрішній світ, мотиваційна ієрархія є свідченням свідомої особистості, здатної до активного підпорядкування своїх життєвих ставлень [20, с.63].

Соціальні ж уявлення – це результат спілкування та взаємодії із соціумом, що стає основою суджень особистості і підставою для наступних висновків та регуляторів відповідної соціальної поведінки. Ці чинники мають стати основою для ґрунтовно сформованих відповідей майбутніх шлюбних партнерів на питання, кого вони бачать поряд із собою у якості партнера для щасливого шлюбно-сімейного життя, чи може він містити усі риси ідеального подружнього партнера, чи це реально? [33, с. 91] Цей ряд питань можна продовжувати і далі. Тому основне завдання соціальних педагогів та практичних психологів допомагати формувати підліткам адекватні уявлення про «сімейні образи», особливо якщо діти виховуються у неблагополучних сім'ях.

Світогляд старшокласників виявлений у діалектиці минулого-теперішнього-майбутнього «я» і є усвідомленням соціальної перспективи. Формується відносно висока самооцінка та спрямованість життєвих перспектив на майбутнє, відбувається часткова гармонізація особистості, її подальше становлення [33].

Символічний інтеракціонізм стверджує, що те, як людина щось визначає або розуміє, буде керувати її поведінкою щодо цього все життя [39]. Таким чином, когнітивні процеси, пов'язані зі шлюбом, або те, як люди сприймають і/або обробляють інформацію, що стосується шлюбу, мають відношення до його функціонування, оскільки вони впливають на поведінку людей щодо шлюбу [52].

Сучасне суспільство зазнає деяких відносно значних змін, які можуть вплинути на те, як люди відчують проблеми, пов'язані зі шлюбом. Наприклад, вчені відзначили зростання нарцистичних та індивідуалістичних тенденцій, ранніх і випадкових статевих стосунків, нормальне сприйняття співжиття та розлучення, рух до ґендерно-рольової подібності, а також дуже романтичних ідеалів про кохання та шлюб [35; 40; 53; 58]. Таким чином, ті, хто зараз перебуває у підлітковому віці, повинні мати ширший діапазон соціально прийнятних можливостей, які сприяють їхнім шансам на успіх у шлюбі.

Як влучно зазначає В. Фомічова, крім психологічної готовності до шлюбу, важливо працювати над таким змістом шлюбно-сімейних уявлень молоді:

- сформованими ціннісними орієнтаціями з акцентом над правильно розставленими пріоритетами;
- шлюбною мотивацією;
- уявленнями про подружню ієрархію, подружні установки і очікування;
- уявленнями про подружні стосунки [33, с. 91].

Саме починаючи із 60-70-их рр. ХХ ст., дослідники різних галузей (філософії, соціології, психології, педагогіки) звертають увагу на питання сімейних уявлень, їх місце у загальній структурі уявлень особистості про своє майбутнє. Сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідники (О. Головльова, В. Сатір, М.І. Мушкевич, Л. Долинська, А. Карасевич, Е. Козловська, А. Сидоренко, М. Терещенко, Т. Говорун, В. Кравець, О. Кікінеджи, О. Кізь, В. Олексюк, Г. Федоришин та ін.) стверджують, що уявлення про сім'ю – це важливий чинник задоволеності подружнім життям, фактор формування подружнього взаєморозуміння. Дослідники вважають, що уявлення про шлюбно-сімейні стосунки у підлітковий період найперше формуються на основі подружньої та батьківської моделі поведінки, а вже потім з'являється вплив оточення, ЗМІ, особистісних мотивів. Сім'я – це той інститут, який передає дитині духовні цінності, поведінкові та моральні норми, культуру та традиції суспільства, є платформою майбутнього дорослого життя підлітка. Влучною тут є думка В. Олексюка, що «досвід, отриманий у батьківській родині, формує власні установки стосовно інституту шлюбу загалом. Тому саме достатній рівень сформованості соціально-психологічної готовності сучасної молоді до створення сім'ї сприятиме стабільності молодих сімей, профілактиці деструктивних міжособистісних стосунків» [20, с. 63].

Сукупність уявлень та знань юнацтва про призначення, форми та способи функціонування і створюють образ сім'ї. Тому підлітки ще задовго до вступу у

шлюб мають вміти спрямувати свої уявлення на створення та підтримання потім шлюбно-сімейних стосунків.

Більшість дослідників, погоджуючись із думкою про вплив батьківства на формування уявлень про шлюб та сім'ю у молоді, констатують про наступне:

1. Дитина копіює на підсвідомому рівні поведінку та стиль життя одного із батьків (дочка – матері; син – батька);
2. Подружнього партнера обирає зі схожими рисами одного із батьків (дочка – схожого на батька; син – на матір);
3. Модель власної сім'ї вибудовує або за зразком батьківської (якщо присутній позитивний дитячий досвід), або всупереч їй (через негативний дитячий досвід).

Тут має місце порівняння із архетипним світом аналітичної психології К. Г. Юнга [46], де на підсвідомому рівні індивідуум виконує певні дії, навіть не задумуючись, звідки вони взялися. Вплив колективного підсвідомого на розвиток особистості беззаперечний, так само як і вплив індивідуально-сімейного коду, що захований у глибині родинних поколінь. Тому для повної особистої гармонії людина повинна усвідомити та прийняти усі явні та потаємні категорії свого внутрішнього всесвіту. Адже сімейно-батьківський досвід може бути і негативним, що однозначно у подальшому вплине на побудову щасливого шлюбно-сімейного життя. У цьому випадку особистості, що формується, потрібна буде допомога фахівця.

Взаємодія з членами сім'ї в дитинстві також відіграє важливу роль у формуванні уявлень про інтимні стосунки [55]. Таким чином, ранній сімейний досвід і навантажене сімейними цінностями середовище допомагають сформувати шаблон або «схему», яка є досить стабільною протягом усього життя, оскільки стримує інтерпретацію власного досвіду, постійно змушує проводити паралелі [47]. Деякі дослідження підтверджують ідею, що такий досвід може бути пов'язаний із тим, як люди сприймають шлюб і проблеми, пов'язані з шлюбом. Наприклад, підлітки, які повідомили, що росли в емоційно важкій сім'ї, яких втягували у батьківські суперечки, які відчували батьківське

заякування, мали більше негативних почуттів щодо управління [47]. Психологічне жорстоке поводження батька з матір'ю призвело до появи дисфункціонального переконання про обов'язкові подружні конфлікти та нездатність подружжя змінитися [41]. Згідно досліджень зарубіжних психологів, молодь, яка виросла принаймні з одним батьком-алкоголіком, мали більше негативних думок і почуттів щодо шлюбу, ніж підлітки із стабільних сімей; вони повідомили, що вони менш готові до шлюбу та хотіли би довше чекати, щоб одружитися, тому що відчують суттєвий страх [48].

Саме в сім'ї повинна бути вироблена особлива системи уявлень дитини про себе як про істоту певної статі із сукупністю відповідних потреб, мотивів, ціннісних орієнтацій, відносин із представниками іншої статі та відповідними формами поведінки [33]. Сім'я – перша і визначальна ланка у формуванні особистості дитини крізь призму безпосереднього спостереження та аналізу життя у власній сім'ї. Відношення батьків до освіти, професійних навичок, оточення, друзів впливає на дитячу свідомість. Саме родина дає дитині першооснови спільного життя, які передбачають любов і повагу до батьків та ближніх родичів, допомогу слабким, співчуття і милосердя, працьовитість, старанність, відповідальність за доручену справу [28, с. 148]. Цікаво навести результати досліджень І. Крупника, що аналізував особливості уявлень дітей трудових мігрантів про майбутнє сімейне життя. Автор констатує, що діти трудових мігрантів мають узагальнені уявлення про образ сім'ї, не оперуючи сімейними цінностями чи традиціями. Вони відзначають обов'язковість появи дітей у сім'ї, але у наступних позиціях повністю знецінюють їх значення. Діти трудових мігрантів значну роль віддіють фінансам, їх майбутні шлюбно-сімейні стосунки, згідно опитування, виконуватимуть превентивну функцію [15]. Категорію дітей трудових мігрантів також можна віднести до категорії соціальних сиріт – це діти, які не отримують прикладу моделі сім'ї, щоб на її основі сформувані своє уявлення.

Кожна соціальна група має власні правила та норми, які визначають практику соціальних відносин у групі та поза нею. Шлюб як соціальний

інститут встановлює соціальні стосунки не лише між двома людьми, а й між членами двох сімей. Це значною мірою регулюється нормами та цінностями груп і суспільства. Таким же чином на вибір шлюбу значною мірою впливають релігійні норми та цінності. На цьому етапі потенційну роль у формуванні шлюбного вибору відіграє вища освіта, адже освічена та розвинена особистість зуміє знайти золоту середину між сучасними трендами та сталими традиціями [50].

Спілкування з однолітками є також важливим чинником впливу на формування шлюбно-сімейних уявлень, оскільки є загальним відображенням уявлення підлітка про людей, особливості взаємодії з ними. «Особистісно-сміслові стосунки з однолітками сприяють тому, що мотиви спілкування набувають особистісних сенсів, формуючи численні уявлення про різні аспекти дорослого життя. І від того, яким виявиться це оточення, також залежать уявлення особистості про сім'ю та шлюб» [20].

Наступний чинник, що впливає на формування уявлень підлітків про шлюб – це перенесення емоційних відчуттів, стану під час побачень / зустрічань на шлюбно-сімейні відчуття. Тобто, через відсутній досвід у силу віку старшокласники впевнені, що ейфорія, «метелики у животі», «мурашки тілом», які виникають під час побачень, повинні бути протягом всього сімейного життя. Саме тому дуже часто шлюби почали розпадатись протягом перших років після їх створення. Ірраціональні та нереалістичні подружні очікування пов'язані з меншим захопленням [42] і нижчим задоволенням партнерськими стосунками [54]. Дуже часто у цьому випадку змінюється позиція чоловіків, які перестають ставитись до своєї дружини як до коханки, відповідно знижується якість сексуального життя, а останнє є надзвичайно важливим для збереження шлюбу. Сексуально здорові чоловіки менше уваги приділяють отриманню любові та прихильності від шлюбу [38]. Тож уявлення підлітків про шлюб потрібно також формувати згідно із відповідним інтимно-сексуальним вихованням, розумінням етики стосунків. «У цей час однією з актуальних сторін постає проблема статевого виховання, де метою є

формування готовності до створення родини у юнаків. Юнаків сьогодні хвилюють складні проблеми організації родини, вибору шлюбного партнера, мікроклімат у родині, причини розлучень, проблеми психологічної і сексуальної сумісності, планування родини, керування сексуальними інстинктами» [33].

Наступний етап формування уявлень про шлюб у підлітків – це розуміння сумісності із партнером, шлюбних очікувань, розподілу ролей. Відповідно до цього напряму думок, вибір партнера підпадає під чіткий раціональний фактор. Завищені очікування, психофізична несумісність, не розподілені шлюбні ролі призводять до руйнації шлюбу. Дослідники зауважують, що тут потрібно говорити про практику шлюбного менторства, де роль ментора братиме на себе кожен партнер по черзі. Дуже малий відсоток пар змогли побороти подружню несумісність [43]. Підлітки ж щиро вірять у споріднені душі і щирю любов, що цього достатньо для щасливого сімейного життя.

Отже, шлюбно-сімейні стосунки – це не лише духовна сфера, але й соціальна, матеріальна; це примусовий набір функцій, які зобов'язані виконувати партнери. І відповідно цього і повинні формуватися уявлення старшокласників про шлюб.

Тож, щоб якнайґрунтовніше дослідити особливості сприйняття старшокласниками поняття шлюбу, у наступному підрозділі ми звернемо увагу на сформованість у них ознак психологічної готовності до шлюбно-сімейного життя, що характеризується наступними критеріями:

- мотиваційно-ціннісним – наявність у старшокласників стійкої позитивної мотивації шлюбу як важливої життєвої цінності;
- когнітивним – наявність у підлітків системи знань, необхідних для реалізації сімейного життя;
- поведінковим – володіння поведінковими моделями за будь-яких ситуацій (стресостійкість, поведінка під час конфліктних ситуацій,

вибудовування особистих меж щодо всіх та сімейних меж щодо чужих і т.д.).

1.3. Психологічні аспекти готовності до подружнього життя у сучасній молоді: загальний теоретичний аналіз

Через різноманітні процеси, залучені до формування та зміни значення шлюбно-сімейних стосунків, які починаються задовго до шлюбу, має сенс досліджувати психологічну готовність до шлюбу на різних етапах життєвого шляху, особливо у юнацькому віці, коли шлюб (як найближча або дещо віддалена мета) є особливо актуальна проблема для більшості молодих людей.

Стійкі шлюбно-сімейні відносини вимагають психологічної готовності підлітків до сімейного життя. Готовність до шлюбу науковці пояснюють як систему соціально-психологічних установок особистості з емоційно позитивним ставленням до сімейного способу життя [33].

Поняття «психологічна готовність до шлюбу» розуміємо як діяльність, що обумовлена функціями сім'ї, готовність як стан і якості особистості. Г. Дьоміна визначає її як систему сформованих стійких якостей особистості, необхідних для створення та успішного функціонування сім'ї [8, с. 97]. Радчук В., здійснивши теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння та тлумачення психологічної готовності до шлюбно-сімейних стосунків, зазначає, що психологічна готовність до сімейного життя є не чим іншим, як цілісним інтегративним психологічним утворенням із власною структурою із функціональними зв'язками між компонентами і є забезпеченням особистості успішного входження в сімейне життя та її реалізацію [27, с. 8].

В. Лисенко, вивчаючи морально-психологічну готовність, запропонував поняття «здібність до шлюбу», що передбачало наявність низки особистісних якостей [9, с. 37].

Готовність молоді до сімейного життя – складне психологічне утворення, залежне від багатьох суб'єктивних та об'єктивних чинників:

I. Суб'єктивні: вік студентів, сприятливий для створення сім'ї та народження дитини; темперамент і характер; мотиви, що спонукають молодь до шлюбу; соціальна зрілість і т.д.

II. Об'єктивні: вплив суспільної думки (страх залишитися «старою дівою», приклад друзів, які вже мають власну сім'ю); бажання батьків не пропустити вигідну кандидатуру для шлюбу дитини, широкі можливості для вибору супутника життя у навчальному закладі і т.д. [7, с. 10].

В. Полтавська у готовність до шлюбу включає соціально-рольовий та особистісний компоненти:

1. До соціально-рольового блоку відносяться значущість емоційних стосунків, установка на спільність інтересів, готовність вирішувати побутові проблеми, значущість позасімейної соціальної активності, ставлення до батьківсько-виховної функції, значущість інтимно-сексуальних стосунків, спрямованість на конструктивний вихід з конфліктних ситуацій;
2. До складу особистісного блоку входить розуміння любові як найвищої цінності, відповідальність, впевненість у собі, рішучість, ніжність, довіра [24].

Рівень готовності молоді до створення сім'ї – це певна якість особистості молодої людини, яка інтегрує в собі прийняття цінностей сім'ї як соціального інституту, спеціальні знання та вміння у сфері сімейних відносин, ведення домашнього господарства, міжособистісного спілкування, сімейна педагогіка та тривалість періоду дорослішання, зумовлена труднощами опинення молодої людини в сучасному світі [44]. Автори висвітлюють зростаючу варіативність шляхів і темпів дорослішання: сучасні показники, критерії, маркери дорослості різні на різних шляхах дорослішання, до того ж суперечливі та оборотні. Дж. Арнетт наголошує на тривалості періоду дорослішання та підкреслює зростаючу варіативність шляхів і темпів дорослішання: сучасні показники, критерії, маркери дорослості різні на різних шляхах дорослішання, до того ж вони непослідовні й оборотні [36]. Таким чином, готовність до шлюбу

розглядається як система ставлення до шлюбу, психологічними компонентами якої є прийняття нової системи обов'язків по відношенню до свого шлюбного партнера і майбутніх дітей, розуміння прав і гідності інших членів шлюбу, сімейний союз.

Для вивчення ідей молодої сім'ї серед молоді не випадково обрано підлітковий вік. Оскільки саме старшокласники найбільш чутливі до змін, що відбуваються в суспільстві, вони найбільш гнучко адаптуються до нових вимог, вони є найбільш освіченими і є тим ресурсом, від якого залежить майбутнє нашої країни. У цей період життя з'являється і розвивається становлення особистості, значні психологічні новоутворення. Людина цього вікового періоду вже має здатність оцінювати дійсність і людей, які її оточують, а також прогнозувати свою подальшу соціальну діяльність, планувати й оцінювати свої можливості самореалізації. Готовність до створення сім'ї насамперед передбачає готовність моральну, тобто сформований у свідомості юнацтва моральний ідеал родини, розуміння цінності й необхідності сім'ї [33].

Сучасна науково-методична література у поняття готовності особистості до шлюбу і сімейного життя включає певні компоненти (таблиця 1.3.1) [12]. Розуміти молоді зміст цих компонентів надзвичайно важливо.

Таблиця 1.3.1

Компоненти, що становлять зміст поняття готовності особистості до шлюбу і сімейного життя

Компонент	Характеристика компонента
Фізична і фізіологічна зрілість	Чоловік стає здатний зачати, а жінка виносити й народити здорову дитину; при цьому існує реальна суперечність між юридично встановленим шлюбним віком, що свідчить передусім про фізичну зрілість майбутнього подружжя, і їх соціальною зрілістю, яка найчастіше настає значно пізніше.
Соціальна готовність	Майбутні шлюбні партнери є рівноправними членами суспільства, які спроможні виконувати соціальні ролі та обов'язки, усвідомлюють правову основу шлюбу, готові

	взяти на себе відповідальність одне за одного і за своїх дітей, здатні матеріально забезпечити сім'ю.
Етико-психологічна готовність	Передбачає сформованість адекватних шлюбно-сімейних стосунків, уявлень майбутнього подружжя про шлюб і сім'ю, подружні і батьківські обов'язки, розуміння співвідношення між любов'ю і шлюбом; уміння цінувати особисті якості партнера, об'єктивно оцінювати власні почуття і ставлення до обранця; спрямованість на іншу людину; розуміння основ формування психологічно здорової сім'ї, створення сприятливого соціально-психологічного клімату сім'ї і наявність відповідних умінь; при цьому для того, хто бере шлюб, важливо вміти спроектувати реальну модель майбутньої сім'ї, її уклад з урахуванням впливу способу життя батьківських родин, матеріально-економічних можливостей, шляхів реалізації спільних планів на майбутнє.
Сексуальна готовність	Орієнтація на спільність сексуально-еротичних переживань з коханим партнером іншої статі, якому людина довіряє і на чю довіру здатна відповідати, з якою вона хоче й може поділяти відповідальність за спільну працю, продовження роду й відпочинок для того, щоб забезпечити можливості сприятливого розвитку дітей; при цьому важливе значення має наявність знань з анатомії і фізіології, культури статевого спілкування.

З психологічної точки зору послідовна стабільність не означає успіх у стосунках і сім'ї. Стабільний шлюб і сім'я дають людині задоволення від перебування в цих соціальних інститутах, забезпечуючи моменти особистого щастя та особистісного розвитку. Взагалі, стабільність відносин і сім'ї залежить

від таких факторів, як вік вступу в шлюб, період знайомства до шлюбу, загальний стан пари [26].

Рівень соціальної готовності юнацтва до шлюбу визначено усвідомленням важливості та відповідальності цього кроку, важливості глибокого обговорення з партнером проблем майбутнього життя. Краще зрозуміти актуальні проблеми і проблеми сімейного життя, будувати перші спільні плани, пізнати один одного можна лише в процесі цілеспрямованого і систематичного спілкування. Рівень психологічної готовності свідчить про наявність якості особистості ухвалювати цінності сім'ї як соціального інституту, володіти практичними уміннями та навичками взаємовідносин у сім'ї, розумного ведення домашнього господарства, виховання нащадків.

Оскільки всі аспекти готовності до шлюбно-сімейних стосунків зводяться до вміння «розмовляти одне з одним», то також важливим є розвиток у старшокласників комунікативних властивостей [33].

Багато дослідників виокремлюють здібності, що необхідні для вступу у шлюб, або ж аспекти, які характеризують готовність до вступу (таблиця 1.3.2) [13].

Таблиця 1.3.2

Аспекти, які характеризують готовність до вступу у шлюб

№ з/п	Аспекти	Їх зміст
1	Формування певного морального комплексу	Готовність особистості прийняти на себе нову систему обов'язків щодо майбутнього шлюбного партнера та дітей. Цей аспект напряму пов'язаний із розподілом ролей у сім'ї.
2	Підготовленість до міжособистісного спілкування та співпраці	Оскільки сім'я є малою групою, то для її нормального функціонування потрібна взаємоузгодженість ритмів життя членів подружжя.

3	Самовідданість по відношенню до партнера	Оскільки в подружньому житті інтереси членів родини будуть перетинатися, то здатність до альтруїзму в певній мірі допоможе чоловікові та дружині зайвий раз не конфліктувати.
4	Наявність комплексу емпатійних якостей	Вони допоможуть здійснювати психотерапевтичну функцію шлюбу, оскільки здатність до співпереживання допоможе зміцнити міжособистісні зв'язки між членами подружжя.
5	Висока естетична культура почуттів та поведінки особистості, або принаймні однакову за своїм рівнем культуру у членів подружжя	Наявність даної характеристики зменшить можливість появи розбіжностей у світогляді та поглядах на виконання сімейних функцій, виховання дітей та ін.
6	Вміння вирішувати конфлікти	Використання при їх вирішенні конструктивного способу, здібність до саморегуляції власної психіки та поведінки.

У ході психодіагностичних досліджень вчені дійшли висновку, що сформованість у сучасної української молоді психологічної готовності до шлюбно-сімейних відносин недостатня. У загальному виокремлюють позитивні та негативні показники:

- I. Серед негативних проявів слід виділити низький рівень розвитку емпатійних здібностей, неадекватну самооцінку, досить низький рівень значущості таких важливих для сімейного життя цінностей як любов, щасливе сімейне життя, відповідальність, терпимість, чесність, чуттєвість;

II. До позитивних показників слід віднести перевагу нормального рівня егоцентризму серед молоді, що є позитивним явищем для формування успішних шлюбно-сімейних стосунків [18].

Дьоміна Г. зазначає, що «формування в молоді психологічної готовності до подружнього життя – складний процес, якому притаманні цілісність, сталість, динамізм. Велику складність являє собою проблема контролю та обліку результатів формування готовності» [8, с. 99]. Важливо, щоб підлітки могли не тільки протистояти проблемам соціуму, а й сформувати пріоритети в системі «людина-сім'я-суспільство», що ґрунтуються на отриманні певних знань, навичок та вмінь застосування цього всього на практиці, у майбутній сім'ї [3]. Тому надзвичайно актуальним зараз є спеціальна підготовка старшокласників до шлюбу і сімейного життя. Підготовка підлітків до майбутнього сімейного життя є невід'ємною складовою частиною загальної системи виховання підростаючого покоління [28, с. 148]. Саме у період їхнього особистісного становлення така підготовка буде найдієвішою (основні кроки див. на рис. 1.3.1) [26].

Формування здорового способу життя через роз'яснення залежності сексуальності, можливості мати дітей, чи розвитку безпліддя від наявності шкідливих звичок (куріння, алкоголізму, вживання наркотиків).

- Формування психологічної компетентності з приводу особливостей взаємин у сім'ї.

Висвітлення питань раціонального ведення господарства, ефективної організації бюджету сім'ї.

- Підвищення відповідальності молоді у шлюбно-сімейних стосунках, а також з питань батьківства.

Рис. 1.3.1. Підготовка до готовності до шлюбу старшокласників

Отже, підготовка до створення сім'ї – це дуже складна і довготривала подія, яка визначається багатьма особливими факторами. Ми розглянули основні навички, необхідні для вступу в стосунки, а також стабільні умови та

очікування для вступу в шлюб. Загалом усі причини, які є основою підготовки старшокласників до шлюбу, можна розділити на дві категорії: внутрішні та зовнішні фактори.

Умовами та методами забезпечення ефективності процесу формування психічної підготовки учнівської молоді до шлюбу та створення сім'ї можуть бути такі: гуманістичне та практичне виховання, головна тема батьківства та підтримки молоді; відповідальність людей у подружжі; інтеграція освіти в освітнє співтовариство, що передбачає створення власного культурного простору підлітками, пошук особистісних смислів, шлюбно-сімейних перспектив.

Висновки до першого розділу

Підсумовуючи вище викладене, можна підбити підсумки, сім'я – це соціальний інститут, багатоаспектність якого вимагає різнобічного дослідження його як явища.

Історія сім'ї бере свій початок ще у первісному суспільстві, пройшла багато стадій свого становлення. Трансформація поглядів на сім'ю та шлюб очевидна, тому класифікація щоразу доповнюється новими групами. Поряд з цим сімейні цінності щоразу все більше нівелюються, відповідальність партнерів одне перед одним стирається, формуються завищені очікування. Тому варто досліджувати питання уявлень старшокласників про шлюбно-сімейні стосунки, працювати над становленням їх готовності до вступу у шлюб.

Поняття «уявлення» ми розглядаємо як усвідомлений чи неусвідомлений процес відтворення спогаду чи думки у нашій свідомості як результат пережитого досвіду. Уявлення на шлюб у молоді найбільше формуються у сім'ї, потім на них впливає оточення (школа, друзі), ЗМІ, кумири.

Дослідники стверджують, що сучасна молодь має дуже низьку готовність до вступу у шлюбно-сімейні стосунки, тому над підвищенням рівня готовності потрібно працювати ще у школі, коли у особистості формується її суспільне я, визначаються життєві цілі.

РОЗДІЛ II

ОРГАНІЗАЦІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СПРИЙНЯТТЯ ШЛЮБУ СТАРШОКЛАСНИКАМИ

2.1. Загальна структура дослідження

Як підтвердила теоретична частина нашого дослідження, дещо ідеалізоване уявлення підлітків про сімейне життя, розподіл ролей у шлюбі, відповідальність, відповідність очікуванням партнера призводить до ранніх розлучень. Адже юна особистість не розуміє, яким чином її омріяний ідеальний образ не відповідає дійсності, «ляльковий будинок» руйнується. Тому надзвичайно важливо досліджувати питання готовності до шлюбу саме у старшокласників, коли формуються їхні життєві цілі та плани, з'являється реальна мотивація вилетіти з-під батьківського крила та розпочати свою власну історію. Не тільки досліджувати, але й працювати з цим питанням. Оскільки дуже часто юнацтво моделює свої погляди щодо шлюбу та сім'ї або із досвіду власних батьків (рідше родичів), або із медіа джерел. Саме тому щоразу збільшується кількість сімей, де вимога мати рівні права та обов'язки без гендерного розподілу стає де-факто, де полярність поглядів надзвичайно сильна. І тому потрібно працювати із старшокласниками у питанні готовності до шлюбу, підготовки до нього разом із партнером, до відвідування психолога, формувати їхні уявлення про шлюб у правильному життєвому руслі.

З метою вивчення формування уявлень про шлюб у підлітків ми провели емпіричне дослідження, у якому взяли участь 57 учнів 11-их класів Ужгородської загальноосвітньої школи I-III ступенів №6 ім. В.С.Гренджі-Донського Ужгородської міської ради Закарпатської області, з них – 25 хлопців, 32 дівчат. Вікова вибірка – 15-16 років. Варто зауважити, що серед респондентів були і внутрішньо переміщені особи (3), саме тому ми й обрали базою для дослідження цей заклад. Терміни проведення емпіричного дослідження: грудень 2022 – січень 2023 рр.

Наше дослідження проходило у три основні етапи, які передбачали виконання певних завдань:

- I. Пошуково-теоретичний, або підготовчий: опрацювання досвіду зарубіжних та вітчизняних науковців; пошуки найвідповідніших методів та методик для емпіричного дослідження, їх опрацювання; вивчення аудиторії для складання анкети-опитувальника та питання для глибокого інтерв'ю; бесіда з реципієнтами щодо умов проходження дослідження; вирішення питання з формою проведення дослідження у зв'язку із ситуацією, що зараз є у нашій країні (онлайн / офлайн).
- II. Дослідницький, або етап проведення експериментального дослідження: апробація обраних методик дослідження, робота із респондентами, збір емпіричних даних.
- III. Завершувально-узагальнюючий, або етап аналізу та інтерпретації отриманих результатів: опис, якісний та кількісний аналіз отриманих даних; підбиття підсумків емпіричного дослідження, в тому числі з використанням методу математичної статистики; підготовка висновків та рекомендацій, які виникли у ході аналізу отриманих результатів.

Перед початком дослідження була проведена бесіда із адміністрацією закладу і прийнято рішення провести його у онлайн режимі за допомогою Google Forms та платформи Zoom, оскільки старшокласники навчаються за змішаною формою. Важливо звернути увагу, щоб збільшити правдивість отриманих результатів, всі види анкетувань, опитувальників та тестувань респонденти проходили анонімно, а відбір на інтерв'ю відбувався за згодою та бажанням респондента. Це дозволило підліткам почувати себе більш вільно. Щоразу вимагалось вказати лише стать та вік. Тому усі матеріали були надіслані не на електронні пошти старшокласників, а класним керівникам, які, відповідно, розіслали їх у свої класні групи у Viber.

Також ми провели інструктаж із власне респондентами, де пояснили, як анонімно, без збору електронних адрес заповнити опитувальники та анкети. Підлітки були попереджені про часові рамки дослідження, анонімність, а також про час, який потрібен на проходження кожного опитувальника, анкети. Акція була добровільною, ніхто не відмовився від проходження експерименту.

Отже, після викладеного вище роз'яснення щодо загальних етапів дослідження, можемо перейти до обґрунтування вибору методів та методик для його проведення.

2.2. Основні методи дослідження

Після аналізу наукових джерел щодо досліджуваного питання ми дійшли висновків, що часто фізіологічно підлітки є готовими до шлюбу, а от психологічно – зовсім ні. У більшості випадків їх уявлення про сімейне життя ідеалізоване, гіперболізоване, що потім негативно впливає на нормальний розвиток подружніх стосунків. Щоб в особистості було реальне розуміння, що ж таке шлюб, вона має мати розвинені емпатійні здібності; розвинену самооцінку; здоровий егоцентризм; сформовану сферу емоційного інтелекту; сформовану індивідуальну систему цінностей, де цінність сім'ї займає одне з провідних місць; вміння поводитись у конфліктній ситуації.

Отже, для дослідження нашої теми ми обрали чотири методи:

1. Метод семантичного диференціала;
2. Метод «Ціннісні орієнтації» Мілтона Рокича;
3. Метод глибинного інтерв'ю;
4. Коротке авторське анкетування.

Варто зауважити, що вибрані методи були дещо підлаштовані під формат проведення дослідження.

Крім обраних методик, для проведення дослідження ми використали ще відповідний методичний інструментарій.

Для одержання з документальних джерел інформації, необхідної для вирішення завдань дослідження, ми використали сукупність методичних прийомів *аналізу документації*.

Для вивчення респондентів у їхньому природному середовищі, у повсякденних життєвих ситуаціях ми обрали якісний метод дослідження – *спостереження*. Невключене спостереження ми використали під час глибинного інтерв'ю, коли респонденти давали свою реакцію на ту чи іншу ситуацію. Включене спостереження передбачало безпосередню нашу участь у неформальних бесідах у шкільному колективі.

Одним із інструментів дослідження значеннєвих характеристик сприймання образу шлюбу старшокласниками був психосемантичний метод *семантичного диференціала*. Вважаємо, що цей метод найкраще відображає особливості уявлень про шлюб у підлітків завдяки задіянню психоемоційної та психосоматичної сфер особистості. Метод був розроблений Ч. Осгудом для психосоматичного аналізу смислоутворення кожної окремої особистості. Семантичний диференціал дозволяє виявити приховані змінні (ознаки), а також внутрішню структуру зв'язків між ними. Ч. Осгуд запропонував і розробив метод семантичного диференціала для психосоматичного аналізу особистісного смислоутворення. Використання методу семантичного диференціала дає змогу:

- шукати семантичний простір і аналізувати покладені у його основу фактори;
- вивчати взаємне розташування об'єктів у цьому просторі, тобто розбіжності у сприйманні цих об'єктів респондентом;
- знаходити усереднені показники, виділяти типи людей, що мають схоже сприймання розглянутого об'єкта;
- забезпечити належною мірою строгу формалізацію експерименту, що дає змогу одержати більш-менш адекватну інформацію про досить тонкі психологічні структури свідомості [5].

Семантичний диференціал було використано як комбінацію методів контрольованих асоціацій і процедури шкалювання. Диференціювання

передбачало наявність декількох понять та заданих прикметників, що слугували біполярними шкалами. Функції біполярних шкал у проведенні цієї діагностики наступні:

- допомагають вербалізувати реакції на той чи той стимул;
- сприяють концентрації уваги на певних властивостях цього стимула, які становлять інтерес для дослідження;
- з їх допомогою можна провести порівняння оцінок, які респонденти дають різним об'єктам.

На кожне слово у респондента виникала певна реакція, яку він мав оцінити для кожного диференційованого об'єкта окремо. «Оцінки понять за різними шкалами загалом корелюють одна з одною, і за допомогою факторного аналізу можна виділити пучки таких шкал високої кореляції, згрупувати їх у фактори» [16].

Отже, відповідно до завдання дослідження ми розробили власний семантичний диференціал, основною метою якого було виявлення місця поняття «шлюб» відносно понять «сім'я», «любов», «діти», «щастя» в психосоматичному просторі старшокласників. Під час першого етапу проведення цієї діагностики респонденти отримали 25 пар антонімів-прикметників, що тим чи іншим чином співзвучні із досліджуваними категоріями і які склали шкалу диференціації (додаток А). Шкалювання кожного поняття було окремим: щоразу передбачалась інструкція, виділення категорії дослідження, пояснення значимості кожної оцінки (табл.2.2.1).

Таблиця 2.2.1

**Значимість оцінок при проведенні диференційованого шкалювання,
де ліва колонка – X, права - Y**

3	2	1	0	-1	-2	-3
Вельми виражене X	Виражене X	Трохи помітне X	Нейтральне	Трохи помітне Y	Виражене Y	Вельми виражене Y

Другий етап передбачав математичне опрацювання даних з використанням факторного аналізу. Ми використали трьохфакторну модель семантичного диференціала, в основі якої три чинники: «Оцінка», «Сила», «Активність». У кожному бланку антонімічні пари були пронумеровані і позначені кодовою буквою відповідно до одного із трьох чинників, наприклад: легкий / важкий – 1С; хороший / поганий – 2О; активний / пасивний – 3А і т.д. Спочатку ми вивели середнє арифметичне до кожної антонімічної пари для узагальнення усіх анкет респондентів. Потім для кожного поняття обраховувалась алгебраїчна сума кожного чинника окремо. Відповідно ми отримали для п'ятих понять три різнофакторні значення, що дозволило побудувати профіль кожного з них. Наприкінці було обраховано семантичну відстань D_1 до кожного із досліджуваних понять окремо (D_2, D_3, D_4, D_5). Третій етап передбачав підбиття підсумків щодо місця у психосоматичному просторі підлітків поняття «шлюб» та суміжних йому понять.

Наступним нашим кроком у дослідженні було визначити рівень розвитку ціннісно-мотиваційної сфери респондентів, для цього ми використали *методику «Ціннісні орієнтації»*, розроблену *Мілтоном Рокичем* [51]. «Система ціннісних орієнтацій визначає змістовну сторону спрямованості особистості і складає основу її відносин до навколишнього світу, до інших людей, до себе самої, основу світогляду і ядро мотивації життєвої активності, основу життєвої концепції і «філософії життя» [51].

Респондентам було запропоновано 2 блоки тверджень (по 18 цінностей) (додаток Б). Методом ранжування вони розмістили їх від найважливіших для них до найменш потрібних. Під час інтерпретації результатів ми звертали увагу на місце у житті підлітків саме сімейних цінностей.

Наступним методом, обраним нами, був **метод глибинного інтерв'ю**, який передбачав особисту бесіду через платформу Zoom із респондентами. Особливість та практичність цього методу полягає у тому, що він має план орієнтовних запитань, які, під час розлогіх відповідей, можуть змінюватись

інтерв'юером відповідно до настрою, налаштованості респондента і т.д. Але, водночас, вимагає від інтерв'юера професійного підходу, виключення суб'єктивного фактору та тиску на респондентів (рис. 2.2.1).

Рис. 2.2.1. Особливості глибинного інтерв'ю

Дослідження здійснювалось у три етапи:

1. План поглибленого інтерв'ю із приблизними питаннями.
2. Поглиблене інтерв'ю з респондентами.
3. Інтерпретація отриманих результатів.

Для глибинного інтерв'ю зі всіх респондентів було обрано троє хлопців та троє дівчат (з них одна – внутрішньо переміщена особа) за їх добровільною

згодою. Із опитуваними було узгоджено час проведення бесіди, її тривалість та форму – відеоконференція в Zoom. За вимогою респондентів, оскільки вони ще й неповнолітні, було дотримано повну конфіденційність (конференцію організував респондент, відповідно інтерв'юер не мав змоги розпочати її запис без взаємної згоди). Задля об'єктивності результатів респонденти були зорієнтовані у приблизних питаннях бесіди, які дещо перегукувались із авторським анкетуванням, але не були структурованими та обмеженими у варіантах відповідей. Мета питань під час глибинного інтерв'ю – підштовхувати респондента до роздумів у потрібному нам руслі. Анкета глибинного інтерв'ю заповнювалась інтерв'юером, показувалась наприкінці респонденту, що ніде немає зафіксованих даних про нього (додаток В).

Глибинне інтерв'ю ми розділили на п'ять блоків:

- I. Загальна вступна-бесіда знайомство;
- II. Особливості сприйняття шлюбу;
- III. Особисті мотиви вступу до шлюбу;
- IV. Уявлення про свій власний образ як дружини / чоловіка;
- V. Ідеальний образ партнера.

Інтерпретація результатів відбувалась через детальне опрацювання кожної відповіді, отриманої під час глибинного інтерв'ю та зафіксованої нами у анкеті.

Третій метод у дослідженні – *метод анкетування*. Відповідно до обраного методу була розроблена авторська анкета «Підліткові уявлення про шлюб», що містила 14 різноструктурних запитань (додаток Г): вибір однієї чи кількох відповідей; виставлення на шкалі оцінок; розгорнуті відповіді на відкриті запитання і т.д. Анкетування було проведене зі всіма респондентами через Google Forms. Проаналізовані результати, отримані під час анкетування, дозволять нам більш детально проаналізувати зміст сформованих уявлень юнаків та юнок про шлюб та сім'ю.

Отже, в ході дослідження ми використали теоретичні методи (аналіз, систематизація, порівняння та узагальнення даних); емпіричні методи

(тестування за семантичним диференціалом, метод «Ціннісних орієнтацій» М. Рокича, інтерв'ю та анкетування); методи математико-статистичної обробки одержаних результатів.

Висновок до другого розділу

Отже, дослідження передбачало три основні етапи, що є традиційними для такого типу роботи – підготовка, власне апробація, інтерпретація. У зв'язку із воєнними діями на території України спільно із респондентами було прийнято рішення проводити дослідження онлайн. Респонденти були проінструктовані щодо термінів дослідження, часових витрат на кожне тестування, анонімність.

Емпіричне дослідження нашої роботи передбачало використання комплексу методів таких, як:

- метод семантичного диференціала;
- метод «Ціннісні орієнтації» Мілтона Рокича;
- метод глибинного інтерв'ю;
- коротке авторське анкетування.

Вважаємо обрані методики найбільш вдалимими у діагностуванні формування шлюбних уявлень у підлітків.

РОЗДІЛ III

РЕЗУЛЬТАТИ ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ПРО ШЛЮБ

3.1. Аналіз та інтерпретація отриманих результатів

Уявлення підлітків про шлюб і сім'ю постійно змінюються через вплив світового досвіду у пропагуванні та збільшенні сімей з одностатевими партнерами, спільного життя без офіційної реєстрації, самотності (безшлюбності). Сюди ще додаються внутрішні фактори – вплив устрою сім'ї, у якій дитина виховується. Тому вважаємо діагностування уявлень підлітків про шлюб доречним, оскільки воно дозволить скоригувати їх, допомогти переосмислити, або ж переконатись у їх вірогідності.

Першим методом, використаним нами для дослідження місця поняття «шлюб» у психосемантичному просторі старшокласників, був метод семантичного диференціалу Ч. Осгуда (25-шкальний). Було здійснено спробу вивчити наступні категорії: «сім'я», «шлюб», «щастя», «любов», «діти». Визначення місця даних категорій у семантичному просторі респондентів було здійснено за факторами, поданими у таблиці 3.1.1.

Таблиця 3.1.1

Фактори та шкали визначення місця у семантичному просторі старшокласників категорій «шлюб», «сім'я», «любов», «щастя», «діти»

«Оцінка» («Evaluation»)		«Сила» («Potency»)		«Активність» («Activity»)	
хороший	поганий	важкий	легкий	радісний	сумний
світлий	темний	сильний	слабкий	активний	пасивний
приємний	неприємний	великий	маленький	гарячий	холодний
складний	простий	напружений	розслаблений	упорядкований	хаотичний
сухий	вологий	твердий	м'який	гладкий	шершавий
рідний	чужий	добрий	злий	швидкий	повільний
дорогий	дешевий	розумний	дурний	життєрадісний	песимістичний
улюблений	ненависний	гострий	тупий	свіжий	гнилий
чистий	брудний				

Дослідження проводилось із учнями 11-их класів (n=57), що є нормальним розподілом вибірки.

Загальні показники за всіма факторами представлено у таблиці 3.1.2.

Таблиця 3.1.2

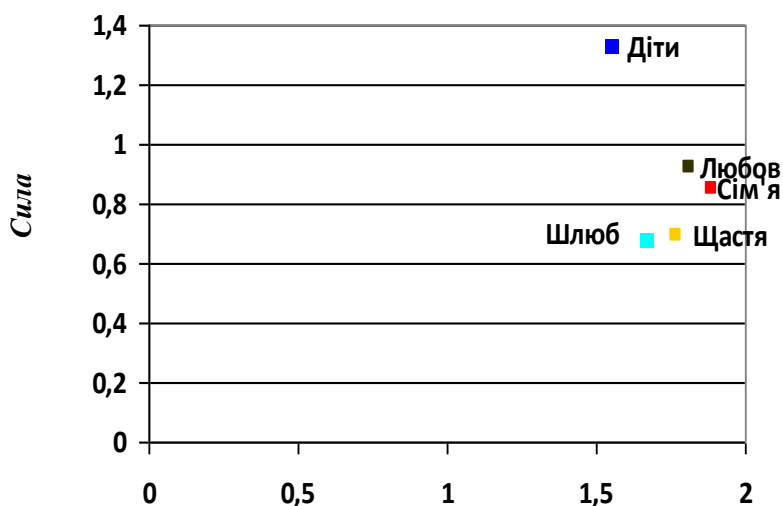
**Середнє значення показників згідно семантичного диференціалу
Ч. Остуда у старшокласників**

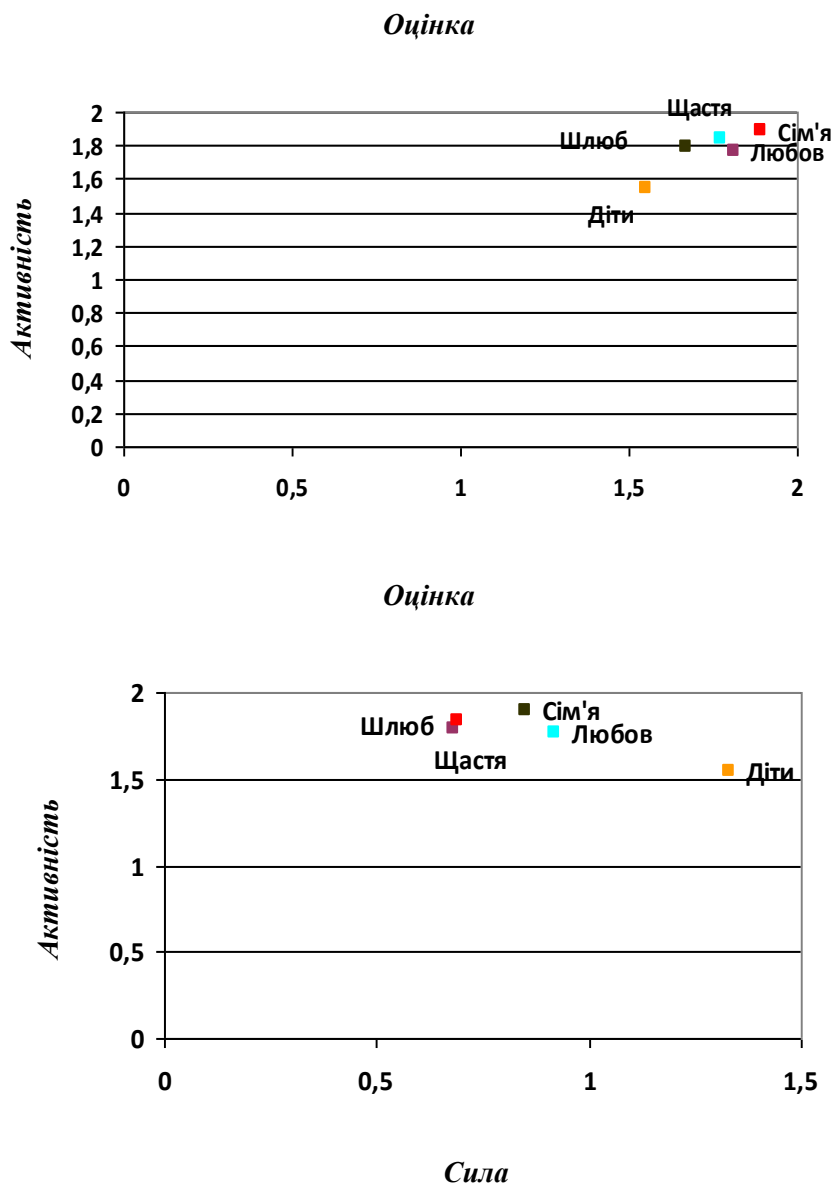
Поняття	Середнє значення		
	Оцінка	Сила	Активність
Шлюб	1,67	0,68	1,79
Сім'я	1,89	0,85	1,89
Любов	1,81	0,92	1,77
Щастя	1,77	0,69	1,84
Діти	1,55	1,33	1,54

Семантичний простір старшокласників можемо охарактеризувати наступним чином (рис. 3.1.1):

- 1) високі значення категорії «сім'я» згідно факторів оцінки та активності;
- 2) високі значення категорії «щастя» згідно фактора активності;
- 3) низькі показники категорій «шлюб» та «щастя» згідно факторів сили;
- 4) поняття «діти» за показником сили знаходиться на найвищому рівні, але згідно фактора активності – на найнижчому.

Категорія «сім'я» для підлітків є найбільш значимою, можемо припустити, що більшість наших респондентів не розглядають поняття «шлюб» поза межами сім'ї, а можливо й ототожнюють.

Рис. 3.1.1. Семантичний простір категорії шлюб у старшокласників

Як бачимо на рисунку 3.1.1 за фактором активності поняття «шлюб» та «сім'я» перебувають на високих позиціях, тобто це є свідченням високої вмотивованості до вступу у шлюб та створення сім'ї. Важливе значення для підлітків у вступі в шлюб посідають любов та щастя. Варто звернути увагу на категорію «діти» у семантичному просторі юнацтва: високий рівень за фактором сили, низький за фактором активності. Отже, старшокласники надають категорії «діти» невід'ємного статусу у шлюбно-сімейних стосунках, але водночас не вважають їх появу спішною. Взагалі, у семантичному просторі учнів старших класів відзначені достатньо високі показники та усі поняття близькі один до одного.

Важливим, на нашу думку, було також визначення місця понять «сім'я» та «шлюб» серед основних цінностей старшокласників. Для цього ми використали метод «Ціннісних орієнтацій» М. Рокича. Найбільш та найменш значущі значення ранжованих респондентами термінальних та інструментальних цінностей подаємо у таблицях 3.1.3 та 3.1.4. Чим вищим є значення цінності, тим менший ранг вона займає.

Таблиця 3.1.3

Середні значення результатів із найвищими показниками, отримані за методикою «Ціннісні орієнтації» Мілтона Рокича

№ ранга	Термінальні цінності	Знач.	Інструментальні цінності	Знач.
I	Здоров'я (фізичне і психічне)	3,83±3,12	Освіченість, освіта (широта знань, висока загальна культура)	1,19±2,27
II	Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів)	6,50±3,83	Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче)	3,83±3,12
III	Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч; сумнівів)	7,60±4,35	Вихованість (гарні манери)	6,78±3,76
IV	Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною)	9,0±5,83	Відповідальність (почуття боргу, уміння тримати своє слово)	7,60±5,31
V	Цікава робота	9,6±4,55	Життєрадісність (почуття гумору)	8,64±4,65
VI	Щасливе сімейне життя	10,30±4,98	Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів	9,33±3,08

Таблиця 3.1.4

Середні значення результатів із найнижчими показниками, отримані за методикою «Ціннісні орієнтації» Мілтона Рокича

№ ранга	Термінальні цінності	Знач.	Інструментальні цінності	Знач.
XIII	Суспільне покликання, соціальне визнання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі)	11,54±4,52	Старанність (дисциплінованість)	10,14±4,57
XIV	Продуктивне життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і	12,80±3,32	Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки)	10,30±4,98

	здібностей)			
XV	Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)	12,90±2,72	Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення)	11,33±4,00
XVI	Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)	13,66±3,65	Чуйність (дбайливість)	12,80±3,22
XVII	Творчість (можливість творчої діяльності)	14,33±2,26	Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання)	12,90±2,72
XVIII	Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві)	15,66±2,53	Непримиренність до недоліків у собі та інших	14,33±2,26

Отже, шість термінальних та інструментальних цінностей із таблиці 3.1.3 є найбільш бажаними у житті респондентів, із таблиці 3.1.4 – найменш. Цілком логічно, що, крім здоров'я, для старшокласників на даному етапі прагнути бути матеріально забезпеченими та впевненими у собі, знайти цікаву роботу є надзвичайно важливим. Важливими цінностями для них є також любов та щасливе сімейне життя. Це свідчить про те, що в уявленнях свого майбутнього дорослого життя категорії любов та сім'я посідають важливе місце. Водночас, достатньо низький ранг понять «щастя інших»; «чуйність», «терпимість», «старанність», «непримиренність до недоліків» свідчить про те, що підлітки не достатньо готові до вступу у шлюбно-сімейні стосунки, їх уявлення дещо розбіжні з інструментами досягнення мети.

Щоб зрозуміти, який саме зміст вкладають старшокласники у поняття шлюб та сім'я, якими вони уявляють шлюбно-сімейні стосунки, нами було проведено анкетування.

Отже, більшість підлітків, описуючи свій ідеальний шлюб, використовували словесні формули «розуміння та гармонія», «взаємна любов», «взаємодопомога та підтримка», «почуття щастя та душевної гармонії», «діти та сімейні традиції», «офіційно зареєстрований» (95% опитаних підтвердили важливість для них узаконення стосунків (рис. 3.1.2)). Ці ж самі поняття респонденти використовували для відповіді на питання: «Що для вас як для особистості найважливіше у шлюбі?». Хоча тут з'являється ще «матеріальна

стабільність та забезпеченість» (рис. 3.1.3), «проживати окремо від родичів». Тож узагальнене поняття ідеального шлюбу в уявленнях старшокласників можемо окреслити наступним чином: «Узаконені офіційно зареєстровані стосунки, що базуються на основі взаємної любові, внутрішньої гармонії, взаємопорозуміння, взаємодопомоги та підтримки; мають матеріально забезпечене підґрунтя; є передумовою створення сім'ї із народженням дітей, де пануватимуть власні традиції, почуття щастя та душевної гармонії». З психологічної точки зору підлітки досить змістовно відобразили той тип шлюбу, який мав би бути приречений на успіх. Хоча, одна категорія повністю випущена з поля зору респондентів – сексуальні стосунки. Жодного разу в анкетуванні вони не згадані. Очевидно, це пов'язано із «ніжним» віком, коли превалюють романтичні почуття та уявлення.

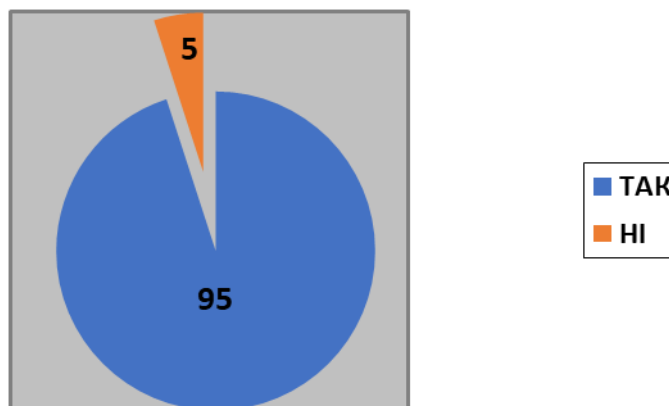

Рис. 3.1.2. Важливість для старшокласників узаконення стосунків

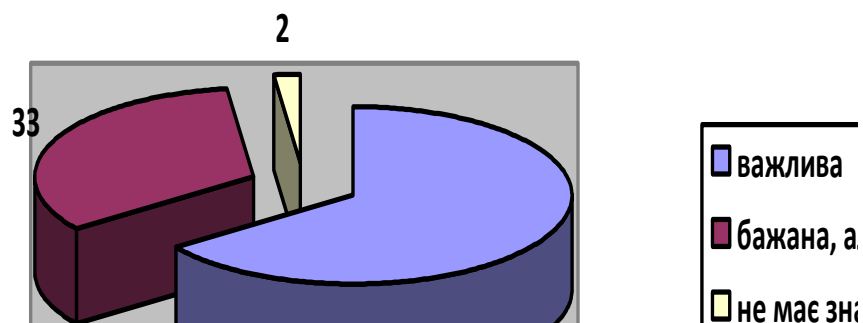

Рис. 3.1.3. Матеріальна забезпеченість та шлюб в уявленнях старшокласників

Також у таблиці 3.1.5 наведені риси характеру, які є найбільш бажаними у партнерові та неприйнятними.

Таблиця 3.1.5

Найбільш та найменш бажані риси майбутнього партнера в уявленнях старшокласників

№ з/п	Найбільш бажані	Неприпустимі
1	Доброта	Скупість
2	Любов	Черствість
3	Розуміння	Нечуйність
4	Терпимість	Невміння проявляти любов
5	Піклування	Ревнощі
6	Бажання дітей	Легковажність
7	Бажання проводити вільний час разом, а не з друзями	Брехня
8	Повага	Тупість
9	Вірність	Впертість
10	Чуйність	Злість
11	Розум, ерудиція	Підступність
12	Весела вдача	Донжуанство

Тобто, підлітки для себе вимальовують той портрет людини, з яким би вони хотіли поєднати своє життя. І так, твердження, що модель шлюбу та портрет партнера тягнеться із сім'ї дитини підтвердилося, оскільки більшість учнів визначили, що хотіли б наслідувати у шлюбному житті або батьків, або когось із родичів (рис. 3.1.4). Найбільший відсоток отримали сім'ї дідуся із бабусями. Не зафіксовано жодної відповіді про когось із кумирів чи медійних осіб. Це вже є ознакою певної дорослості опитуваних, розрізнення реального та ірреального.

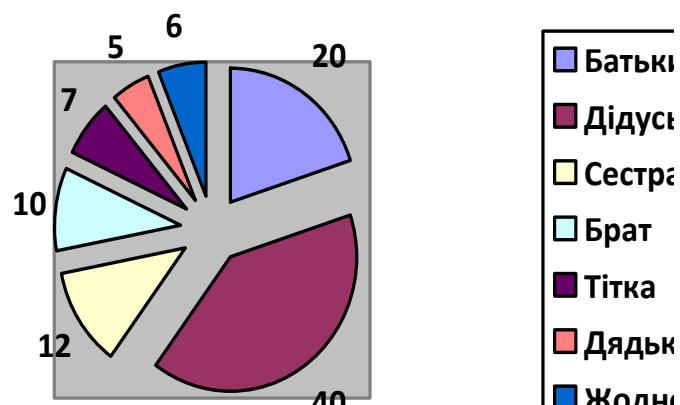
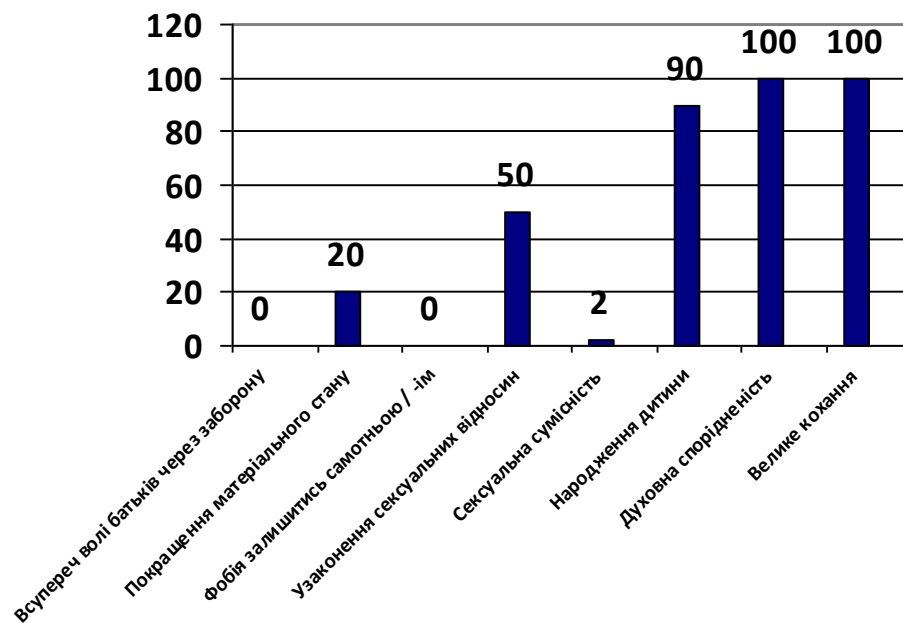

Рис. 3.1.4. Наслідування у шлюбному житті

Аналізуючи відповіді на питання про обов'язки партнерів, ми побачили тенденцію до рівноправ'я у шлюбно-сімейних стосунках. 90% респондентів однозначно відповіли, що немає чоловічих чи жіночих обов'язків, але є

взаємодопомога, або ж якщо жоден із партнерів не може щось виконати, то той обов'язок зачекає. І лише 10% опитуваних вдалися до розподілу.

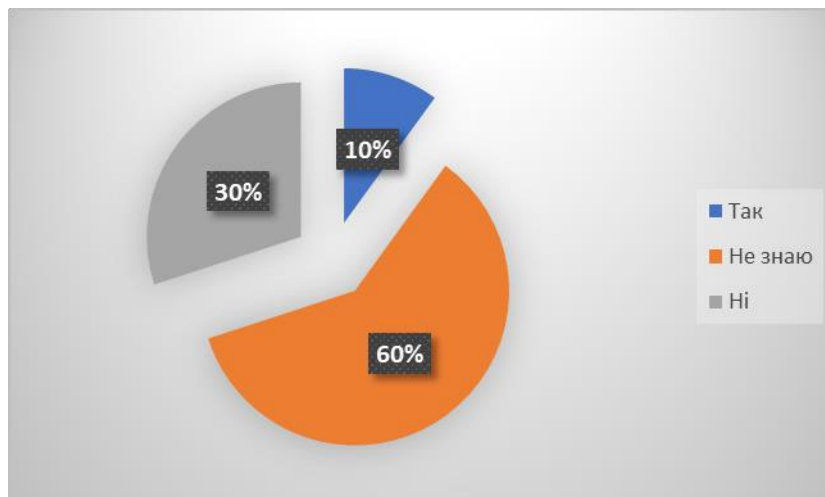
Метою одного із питань анкети було визначити, що саме могло б спонукати підлітків до вступу у шлюб (рис. 3.1.5). Серед запропонованих варіантів найбільший відсоток отримали «велике кохання», «духовна спорідненість» та трохи менше «народження дитини», «узаконення сексуальних відносин».

Рис. 3.1.5. Мотив для вступу у шлюб в уявленнях старшокласників

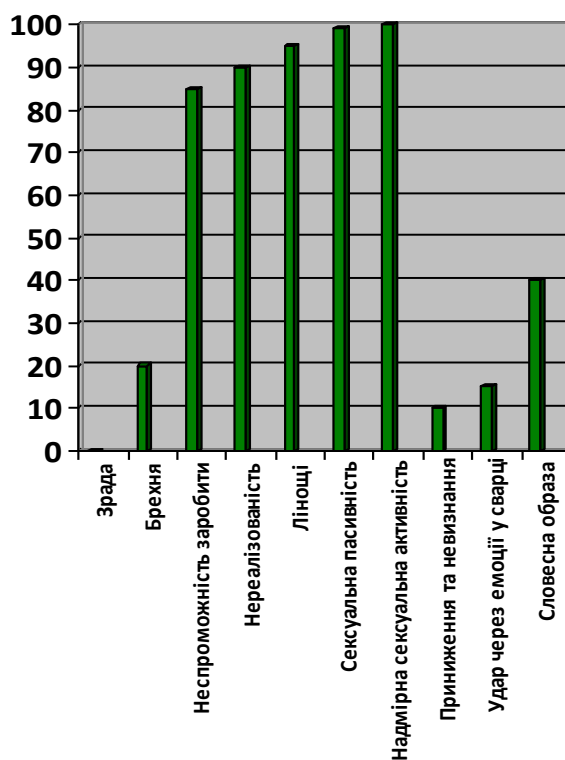
Тобто в уявленні старшокласників рушійною силою для вступу в шлюб є любов, без цього почуття вони не уявляють сімейного життя. Але, аналізуючи відповіді на питання про вміння поводитись у шлюбі, вирішувати конфлікти, виставляти власні кордони та поважати кордони партнера (рис. 3.1.6 та 3.1.7), ми побачили суперечність між уявленнями старшокласників та реальністю. Більшість респондентів визнали, що не впевнені у власних вміннях вирішувати, залагоджувати конфлікти, а для щасливого сімейного життя це є однією із основних вимог. У питанні, що б могли респонденти пробачити своєму партнеру, серед різних варіантів нами були додано і ознаки домашнього насилля. Важливо, що 20% пробачили б брехню, 10% - приниження та невизнання, 15% - удар через емоції у сварці, 40% - словесні образи. Вважаємо,

що тут явно видно недопрацювання освітнього закладу щодо питання профілактики домашнього насильства. Адже шлюб та сім'я, крім любові одне до одного, мають бути засновані насамперед на повазі до честі та гідності особистості.

Рис. 3.1.5. Уміння старшокласниками залагоджувати конфлікти

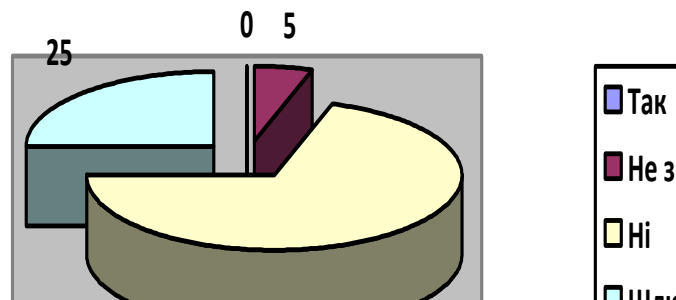
Змогли б пробачити...

Рис. 3.1.6. Розуміння старшокласниками власних кордонів

Перед тим, як перейти до узагальнення отриманих результатів, отриманих у ході глибинного інтерв'ю, хочемо відзначити, що старшокласники

поки що досить легковажно ставляться до власного шлюбу і не бачать його у близькій часовій перспективі (рис. 3.1.7), а реальність власних уявлень про шлюбно-сімейні стосунки оцінюють в середньому на 5 (за 10-бальною шкалою). Для молодих людей, які вже майже випускники і вступають у доросле життя, таку оцінку вважаємо занизькою.

Рис. 3.1.7. Шлюб в актуальних мріях старшокласників після закінчення школи

Як зазначалось у попередньому розділі, глибинне інтерв'ю було побудоване за блоками, участь у ньому брало 6 респондентів. Варто зауважити, що дуже часто відповіді учасників співпадали, або були дуже близькими; відзначались лаконічністю. Спілкуючись із старшокласниками, ми зробили висновок, що вони не надають достатньої важливості поняттю шлюб, він не є для них на даному етапі актуальним. У першому блоці-знайомстві ми розмовляли про їх мрії, доросле життя. Там респонденти були найбільш емоційні, було відчутно хвилювання та емоції адреналіну від очікування нового етапу свого життя. Також було висловлено багато переживань щодо війни в Україні, було видно, як підлітки переймаються ситуацією, тим більше, в усіх батьки знаходяться у лавах ЗСУ чи ТРО. Один із хлопців навіть сказав фразу: «Не про одруження зараз думається випускникам, а про те, як вижити і дожити до старості». Було відчутно песимістичні ноти, але потішило, що жоден респондент не планував виїжджати на навчання за кордон, а твердили, що потрібні батьківщині. Наступні блоки питань не викликали якоїсь надмірної емоційності, хіба деякі дівчата посміхались, коли відповідали, очевидно, що вони перебувають у стані закоханості та, можливо, мають стосунки.

Другий блок питань мав розкрити особливості сприйняття шлюбу старшокласниками (табл. 3.1.6). Отже, якщо узагальнити, то шлюб в уяві

підлітків – це «офіційне життя двох», який характеризується любов'ю, повагою та розумінням, взаємодопомогою, відчуттям опори у житті; існує за своїми законами. Досить різко негативно респонденти реагували на питання про нетрадиційні форми шлюбу, що свідчить, з одного боку, про консервативні погляди, а з іншого – про потребу у роботі над розвитком толерантності.

Таблиця 3.1.6

Особливості сприйняття шлюбу старшокласниками

Що для вас означає слово «шлюб»?					
Жін.	Жін.	Жін.	Чол.	Чол.	Чол.
Союз жінки й чоловіка.	Одруження, створення сім'ї.	Вийти заміж, щиро кохаючи людину.	Офіційне життя чоловіка та жінки.	Передумова створення сім'ї.	Це велика відповідальність.
Звідки ви черпасте свої уявлення про шлюб?					
Моя сім'я, родичі, друзі.	Із своєї власної сім'ї.	Мої батьки є найкращим прикладом для мене. Вони вже стільки років разом, а такі ніжні одне з одним.	Батьки, дідусь із бабусею. Хочу, як вони, бути сивим і ще цілувати свою таку ж стареньку бабцю-дружину.	У моїх батьків гарні стосунки – це мій приклад. Антиприклад – це шлюб моєї сестри. Має жахливого чоловіка-трутня.	Не думаю, що хтось відповідь про якісь чужі сім'ї, адже там ми бачимо лише те, що нам дозволяють бачити. Найкраще аналізувати стосунки у власній сім'ї і щось брати для себе, а щось категорично відкидати.
Якими ознаками ви б охарактеризували ідеальний шлюб для вас (нематеріальні категорії)?					
Для мене ідеальний шлюб – це союз із людиною, з якою я захочу	Ідеальний шлюб – де мене любитимуть, поважатимуть і	Іноді здається, що світ зійшов із розуму. І я хочу бути спокійна, що моя сім'я,	Це єдине місце, куди я маю стрімголов бігти, щоб побути	Ідеальний шлюб – це любов та розуміння, повага.	Для мене ідеальний шлюб – це шлюб, де чоловік та дружина

<p>прокидатись разом в ліжку, про яку буду думати і посміхатись, від якої захочу народити дітей, до якої спішитиму щоразу.</p>	<p>цінувати-муть. І я даватиму те ж взамін, і навіть більше.</p>	<p>шлюб – це найстабільніша одиниця у всьому Всесвіті. Це для мене і є ідеальний шлюб.</p>	<p>разом – моє гніздо, де чекає спочатку кохана дружина, а потім дітки.</p>		<p>можуть нареготатися, постібатися одне з одного та побешкетувати; де не ображаються одне на одного, а обговорюють конфліктну ситуацію і не мусолять її; де не висувають претензії одне одному; де довіряють та не підозрюють одне одного у всіх смертних гріхах; де мають не лише спільних друзів, але й «своїх» із якимись захопленнями. Вважаю, що подружжю варто відпочивати одне від одного.</p>
<p>Які б п'ять основних законів щасливого шлюбу запропонували ви?</p>					

Не брехати; обговорюва- ти все; проводити час разом; любити та бути вірними одне одному; бути терпимими одне до одного.	Взаємна любов; вміння проявляти любов та турботу; ніколи не зраджувати та не брехати; не ревнувати і довіряти; вірити у можливості одне одного та підтримува- ти одне одного.	Любити щиро та виявляти цю любов; піклуватися одне про одного; влаштовувати одне одному романтичні моменти; не ображатися і мовчати, а обговорювати все; довіряти одне одному та бути вірними.	Не пиляти; не спалахуват и відразу з емоціями, а вміти послухати та подумати; любити та піклуватися ; не зраджувати ; мати хобі, крім роботи та домашніх обов'язків.	Сіли – поговорили – вирішили проблему – виявилась не проблема – знову любов та щастя. От і є моя п'ятірка.	Вміти говорити, домовлятися, поступатися, йти на компроміси, не накаляти конфлікти. Я поки що цього не вмію, але обов'язково навчуся, оскільки вважаю основною запорукою щасливого шлюбу.
Чи важливою для вас є офіційна реєстрація шлюбу?					
Так	Так	Так	Так	Так	Так
Яке місце у ваших життєвих планах посідає шлюб?					
Спочатку хочу вступити, здобути професію. Хоча можна одружитись і під час навчання, основне не спішити із народженням дітей.	Я хочу бути реалізова- ною. Сучасна жінка може й після 30- ти одружитись і народити дітей.	Важливе. Я мрію бути дружиною, хочу чоловіка. Бажано, чимшвидше.	Стати на ноги, і лише тоді – одружува- тись.	Щоб змогти хоча б винаймати собі житло, потрібно нормально заробляти. Жити із чиїмось батьками категорично не погоджусь. Тому	Не в близькій часовій перспективі це точно.

				накопичити грошеньт, знайти роботу, і тоді аж можна думати про одруження.	
Ваше ставлення до нетрадиційних форм шлюбу?					
Не розумію такого. Соромлюсь навіть таке обговорювати .	Негативно. Хоча жіночий союз може б сприйняла більш-менш, але чоловічий – ні. Не хотіла б бути знайома із такими людьми.	Ми релігійні, ходимо у церкву, я не можу позитивно ставитись до того, що суперечить моральним законам та традиціям нашої сім'ї.	Я не готовий це сприймати взагалі якось.	Негативне моє ставлення. Хоч я знаю, що нас вчать бути толерантними . Якби побачив таке, то не казав би в очі нічого, звичайно, але засуджував би точно.	Шлюб повинен бути між чоловіком та жінкою. Він укладається, насамперед, для створення сім'ї, для продовження роду. Для мене нетрадиційні форми шлюбу є фізіологічно неправильними . Надіюсь, в Україні вони не скоро появляться.

У блоці особистих мотивів вступу у шлюб усі шість респондентів дали відповіді «взаємна любов».

У таблиці 3.1.7 подаємо відповіді респондентів щодо бачення себе у образі партнера. Стосовно причин конфлікту варто звернути увагу на відповіді деяких учасників, які відповіли: «Спровокувати може будь-що. Буду сваритися, бо не треба провокувати». Невміння поводитись та контролювати себе під час конфліктних ситуацій притаманне у підлітковому віці, це ми побачили і в

результатах анкетування, яке проходили усі старшокласники. Тому варто працювати над цим питанням, розробляти навички, моделі поведінки. Також усі респонденти вказали, що не змогли б пробачити зраду, те ж саме було і у відповідях анкети. Мудрою та доречною вважаємо відповідь однієї із опитуваних: «Жити у шлюбі потрібно так, щоб не було за що пробачити».

Таблиця 3.1.7

Уявлення старшокласників про свій власний образ як дружини / чоловіка

Якими ви себе уявляєте у шлюбі?					
Жін.	Жін.	Жін.	Чол.	Чол.	Чол.
Люблячою, уважною, гарною господинею.	Люблячою та з перчинкою. Зі мною буде цікаво.	Мудрою, люблячою та вірною дружиною. Я дійсно хочу стати надійною опорою своєму чоловіку, а не пилою.	Люблячим, уважним, активним, успішним сім'янином.	Таким, щоб моя дружина та діти дійсно відчували себе «за мужем».	Я буду тим чоловіком, який буде робити все можливе і неможливе, щоб сім'я була щаслива. Для мене дуже важлива матеріальна сторона, щоб я добре заробляв. Тому спершу навчання і робота, потім одруження та діти. Багато дітей.
Що б могло спровокувати для вас конфлікт? Як би ви себе поводити у цьому випадку?					
Не знаю, я рідко сварюся, частіше промовчу.	Спровокувати може будь-що. Буду сваритися, бо не треба провокувати	Не знаю. У нас у сім'ї не прийнято сваритись чи конфліктувати. Маю надію, що так само буде і в моїй.	Взагалі, будь-яка ситуація може спровокувати конфлікт. Не знаю, як би я поведився.	Я досить спокійний, все можна перечекати, побути мудрішим. І почати розмову,	Крик, підвищений тон, постійні вимагання чогось. Спочатку пробував би говорити,

				коли буря стихне.	пояснювати, але, якби не з'явилося розуміння, що криком проблему не зарадиш, я б пішов від такої дружини.
Чи є речі, які б ви не змогли пробачити?					
Зраду однозначно. Фізичне насилля.	Зраду. Ніколи б не пробачила. Інше не знаю.	Жити у шлюбі потрібно так, щоб не було за що пробачати. Завжди потрібно знайти пояснення та причину тої чи іншої дії. Так, принаймні, живуть мої батьки.	Зраду не пробачу ніколи! Навіть переписку.	Зраду! Категорично ні!	Зраду! Ні в якому вигляді!

Люблячий, чуйний, добрий, веселий, вірний – ці риси характеру свого ідеального партнера вказали всі шість респондентів (таблиця 3.1.8). Учасники вказують, що із партнером має бути цікаво, має бути про що поговорити. Хочуть бачити у партнерові не лише кохану людину, але й найкращого друга. Визнають матеріальну успішність важливою для сім'ї, особливо для народження дітей; розподіл обов'язків – робити разом, без «розподілу». Погляди щодо спільного сімейного бюджету неоднозначні. Можливо, це пов'язане із недостатньою фінансовою грамотністю з одного боку, а з іншого – із прагненням фінансової незалежності.

Таблиця 3.1.8

Уявлення старшокласників про ідеальний образ партнера

Опишіть, яким ви уявляєте свого /-ю майбутнього /-ю партнера /-ку?					
Жін.	Жін.	Жін.	Чол.	Чол.	Чол.
Люблячий,	Вірний, щоб	Не	Відкрита,	Вірна та	Для мене

чуйний, добрий, веселий, вірний	любив, вмів співчувати та підтримати, добрий, веселий	зраджував, щиро любив, був чуйним, добрим, веселим, розумним та успішним	незахищена і готова бути вразливою, а не намагатись бути ідеальною; любляча щиро, розуміюча, добра, весела, вірна	любляча, щоб поважала, не істерила.	важливо, щоб любила не лише мене, але й себе, доглядала за собою, мала якесь хобі, прагнула до реалізації. Тобто щоб була самодостатньою та цікавою особистістю.
Чи володієте ви наразі інформацією про поняття «домашнє насильство», «аб'юз» і т.д.?					
Так	Володію	Так, але не зустрічалась із ними у житті, чому безмежно рада	Так	Так	Так, ця тема, як і тема булінгу, звучить надто часто
Чи важливою для вас є матеріальна успішність партнера /-ки?					
Так, але не критично	Так, я звикла до стабільності щодо матеріального питання	Ні	Ні	Ні	Ні
Що ви думаєте про рівний розподіл обов'язків у шлюбі?					
Разом все робити.	Так, я тільки за рівний, без поділу на жіночі / чоловічі.	У нас у кожного свої обов'язки вдома, але якщо хтось щось не встигає, то йому дружно допомагають. Тому можна і рівний, і без розподілу можна. Прямо зараз важко про таке говорити. Хочеться,	Не знаю. Якщо я важко працюватиму, зароблятиму гроші, а дружина буде вдома, чи буде більше вільна, то недоречно, на мою думку, рівно розподіляти обов'язки. Але допомагати треба, так.	Ну, не знаю, от не люблю готувати, наприклад. А виходить, що буду змушений? Якщо це рівний розподіл. Краще розподіл за вільним часом.	Стали, зробили, нащо витратити час ще на розподіли.

		звичайно, робити все разом.			
Що ви думаєте про спільний сімейний бюджет?					
Позитивно до цього ставлюсь	Мені подобається так, як у нас у сім'ї: спільні кошти – це те, що заробляє тато, а мамині – то її власні.	Я би цього не хотіла, у жінки мають бути власні кошти	Гарна традиція, але, крім цього, мають бути в обох деякі кошти на власні потреби	Якщо зароблятиму багато, то хай жінка має для себе зароблене власноруч	Позитивно

Отже, уявлення старшокласників про шлюб та партнера дещо романтизовані та ідеалізовані. Безперечно, згідно результатів психодіагностики поняття «шлюб» у підлітків займає високий рейтинг у психосемантичному просторі, а сім'я – високий ранг у системі цінностей особистості. Респонденти прагнуть до вступу у офіційно узаконений шлюб, до створення сім'ї, до народження дітей, але не у найближчому часопросторі. Дослідження підтвердило, що для юнаків та юнок першопричиною та основним мотивом для вступу у шлюб є взаємна любов. У шлюбно-сімейних стосунках вони прагнуть відчувати себе щасливими. Також важливими чинниками для шлюбу, на думку учасників, є взаємоповага, взаємодопомога та підтримка. Своїх партнерів респонденти прагнуть бачити чуйними, люблячими, уважними, добрими, вірними. З ними має бути цікаво та весело, легко, комфортно. Щодо матеріального чинника, то більшість респондентів вважають його важливим, але його відсутність не розглядають як перепону до вступу у шлюб. Власні уявлення про шлюб старшокласники черпають, у першу чергу, від батьків, близьких рідних, із сімей друзів. Про нетрадиційні форми шлюбу відгукуються негативно, тому що всі виховуються у нуклеарних повних сім'ях. Але очевидно, що підлітки не володіють достатніми навичками та інструментарієм для втілення своїх ідеалізованих уявлень про шлюб у життя. Також варто більше звертати увагу на питання профілактики домашнього насильства, оскільки кожна особистість має бути захищена у власних природних правах. У

наступному підрозділі запропонуємо деякі рекомендації щодо профілактично-просвітницької діяльності в освітньому закладі, спираючись на результати нашого дослідження.

3.2. Рекомендації щодо психологічної підготовки молоді до шлюбного життя

Сім'ї зустрічаються з різними проблемами, у тому числі розлучення, домашнє насильство та жорстоке поводження з дітьми. Тому надзвичайно важливо використовувати соціально-педагогічні та психологічні методи для профілактичної роботи у питанні підготовки старшокласників до шлюбу.

Як бачимо із попереднього підрозділу, підлітки хочуть створити справжню сім'ю, де панує щастя та любов. Хочуть мати дітей, брати участь у їх вихованні, прагнуть до рівного розподілу обов'язків, але не розрізняють ознаки домашнього насильства, не вміють тактовно поводити себе у конфліктних ситуаціях і визнають, що їхні уявлення про шлюб дещо романтизовані.

На уроках правознавства, з юридичної точки зору, дітям гарно роз'яснили про спільні та відмінні ознаки понять «шлюб» та «сім'я», подружній вік, відповідальність, розподіл обов'язків і т.д. Але, спілкуючись із респондентами, ми констатували невтішний факт: освітні заклади не приділяють достатньої уваги підготовці учнів до дорослого життя, у тому числі до сімейного. На нашу думку, у сучасному світі така позиція є неприпустимою. Цю проблему потрібно вирішувати. Статистика життя та ЗМІ часто малюють похмуру картину шлюбу, досвід батьківської сім'ї не завжди є позитивним, тому в освітньому закладі потрібно допомогти дітям подолати труднощі та захистити їх від руйнівних стосунків, чи від поведінки, яка може призвести до їх руйнування. Для цього ми б рекомендували ввести в освітні програми факультативи, які б зачіпали висвітлення основних засад формування міцних та здорових шлюбно-сімейних стосунків. Виховні години також могли б містити розгляд цих питань. Оптимальним віком початку таких занять вважаємо 12-13

років, коли діти переходять у новий статус підлітка, коли починається активне статево дозрівання, зацікавлення особами протилежної статі. Тобто набагато раніше, ніж 10-11 класи. У такому віці старшокласники мають бути уже настільки компетентними, щоб могли правильно розставити пріоритети та цінності свого майбутнього дорослого життя.

Отже, найперше, що б ми рекомендували, це підібрати факультативи, які навчають здоровому та безконфліктному спілкуванню. Важливим аспектом усіх відносин є спілкування та ефективне вирішення проблем. Усі стосунки колись зазнають конфлікту. Важливо навчитися правильно їх вирішувати та з них виходити, не вдаючись до образ, що можуть зачепити честь та гідність партнера. Також важливо вміти йти на компроміс. Але пам'ятати, що звичка постійно поступатися не призводить ні до чого позитивного. Тому що коли один партнер завжди винен, а інший завжди доводить свою правоту – це може стати підґрунтям до виникнення аб'юзу. На таких заняттях має мати місце навчання за допомогою перегляду ефективних навичок (двоє вирішують конфлікт, інші - глядачі), підлітків також можна навчити практикувати здорове спілкування та навички вирішення конфліктів. У цьому контексті доречними будуть і програми запобігання насильству, адже домашнє насильство невпинно прогресує. Молодь повинна володіти знаннями щодо цього питання, алгоритмом дій у разі вчинення насильства щодо них, або ж знаннями щодо кримінальної відповідальності, якщо насильство хочуть вчинити вони. Однозначно питання домашнього насильства уникати не можна. Підлітки повинні добре розрізняти види та прояви насильства, своєрідні риси насильника (аб'юзера); повинні розуміти, що навіть коли немає куди йти, насправді є; що в Україні зараз діє достатньо сильна нормативно-правова база; є безліч юристів, адвокатів, груп підтримки (соцмережі, месенджери), благодійних громадських організацій, прихистків, куди можна звернутися відразу, у будь-який час доби. Також варто працювати над вмінням пробачати, не перебільшувати проблеми, виставляти власні кордони та поважати їх. Межі допустимого та неприпустимого повинні бути обговорені та виставлені і стосовно родичів.

Тому варто розповідати підліткам, що повага та любов до батьків, родичів повинна мати місце, але не перехід меж допустимого щодо втручань у новостворену сім'ю.

Великий вплив на підлітків має їх коло спілкування: компанії, в яких вони перебувають, друзі. Важливо формувати у дітей потребу у здоровому спілкуванні, у перебуванні в позитивному середовищі товариства, включно з позитивним впливом однолітків. Друзі можуть бути фактором ризику або захисним фактором у життєвому досвіді дітей. Тому практичним психологам, соціальним педагогам та вчителям варто працювати із запитом «дружба», «вміння дружити», «вміння підбирати друзів» і т.д. Також варто розвивати навички захисту від деяких негативних факторів у спілкуванні (шкідливі пропозиції, поради, штовхання до певних протиправних дій, ранніх статевих стосунків). Тому тут необхідно врахувати ще один важливий фактор у підготовці старшокласників до шлюбу – сексуальне виховання. Звичайно, що в першу чергу цим питанням мають займатися батьки, але важливою ланкою тут є і школа. Учні повинні розуміти усі фізіологічні процеси та зміни свого тіла, не соромитись цього; знати все про безпеку ранніх статевих стосунків, контрацептиви, небажану вагітність, інфекції, що передаються статевим шляхом. Також важливо працювати над розумінням понять симпатія, закоханість та кохання; над формуванням романтичних стосунків відповідно віку; над вмінням прийняти та пережити розчарування та відмову.

Важливою складовою побудови гарних та міцних шлюбно-сімейних стосунків є партнерство у них. Тому важливо працювати із учнями над формуванням здорового егоцентризму, над розвитком емпатичних здібностей та емоційного інтелекту.

Більшість підлітків щодня зустрічаються з дуже великою кількістю медіа. Дослідження показують, що засоби масової інформації мають потужний вплив на підліткові знайомства, ставлення до інтимних партнерів. Варто працювати над тим, щоб підлітки усвідомили, що перегляд порнографії негативно впливає на їх поведінку. Крім того, засоби масової інформації

можуть впливати не лише на ставлення, знання та поведінку молодої людини, але й на батьків, однолітків і соціальні норми. Хоча батьки можуть не мати змоги контролювати всі засоби масової інформації, до перегляду яких вдається молодь, але домашній моніторинг медіаконтенту та заохочення молоді до позитивних засобів масової інформації може допомогти підтримувати здорові стосунки.

Ну і, звичайно, обов'язкова робота з підлітками над їх фінансовою грамотністю. У сучасному світі вміння грамотно розподіляти власні кошти є надзвичайно важливим, а для сім'ї тим більше.

Щоб провести планомірну та систематичну роботу щодо підготовки старшокласників до шлюбу ми б запропонували використати наступні інноваційні методи:

1. *Тренінги / заняття з елементами тренінгу*, основне завдання яких надати можливість учасникам не лише оволодіти новими знаннями, але й отримати нові навички, переглянути власні цінності та пріоритети, скоригувати, удосконалити та розвинути певні якості та властивості своєї особистості, обрати для себе такі форми та методи поведінки, які відповідають саме їх ситуації та індивідуальності. Мінуси – часозатратно, обмежена кількість учасників на один тренінг (згідно вимог, максильна кількість – 12), повноцінно можна провести лише у режимі офлайн.

2. *Форум-театри* – це інтерактивний метод, що полягає у перетворенні глядача з пасивного на активного учасника і спрямований на вирішення соціальних проблем.

3. *Мозковий штурм / брейн-штормінг* – найпопулярніший метод групової роботи, що передбачає висування творчих ідей у процесі розв'язування проблеми із ґрунтовним стимулюванням творчого мислення.

4. *Робота в малих групах* дає змогу набути навичок, необхідних для спілкування та співпраці, стимулює роботу в команді. Ідеї, вироблені в групі, допомагають учасникам бути корисним одне одному. Висловлювання думок допомагає їм відчутти особисті можливості та зміцнити їх.

5. *Печа-куча* – презентація коротких доповідей, спеціально обмежених за формою і тривалістю.

Беззаперечно, що освітній заклад, крім учнів, повинен звертати увагу і на батьків. Варто проводити бесіди, зустрічі, лекторії тощо, де систематично нагадувати про величезний вплив батьків на майбутнє доросле життя власних дітей. Одна з найкращих речей, які батьки можуть зробити, щоб підготувати дітей до успіху в житті, це забезпечити здорове середовище під час їхнього дорослішання. На дітей дуже сильно впливає сімейне оточення, і вони, як правило, моделюють поведінку, якої навчилися, у своїх стосунках у майбутньому. Незалежно від сімейних обставин, діти вчаться та моделюють багато речей своєї родини, наприклад, як справлятися зі своїми емоціями, як виражати та отримувати любов, як розподіляти сімейні ролі та обов'язки. Крім того, хоча можна внести зміни, витративши час і зусилля, діти зазвичай моделюють свої стосунки з протилежною статтю на основі стосунків, які вони бачать у своїй родині. Наприклад, те, як мати і батько ставляться одне до одного, створить для дитини основу того, що є нормальним і прийнятним у стосунках. Сім'ї також мають великий вплив на розвиток цінностей особистості, таких як сімейні, духовні та матеріальні цінності, які, ймовірно, впливатимуть на рішення та можуть вплинути на задоволеність стосунками в подальшому житті.

Через великий вплив сімейного оточення батьки також відіграють значну роль у майбутніх стосунках дитини, тому повинні показувати, якими мають бути здорові сімейні стосунки. Батьки також можуть допомогти прищепити цінності, такі як розумне управління грошима, надаючи можливість молоді брати участь у прийнятті фінансових рішень для себе та випадкових сімейних фінансових рішень (наприклад, як збільшити сімейний бюджет на їжу чи відпустку).

Отже, у профілактично-просвітницькій роботі важливо завжди пам'ятати, що це стосується не когось, а кожного із нас. І лише систематичність

на всіх ланках життя підлітків, у всіх його сферах дасть конкретну результативність.

Висновки до розділу 3

Уявлення респондентів про шлюб та очікування від нього відображають поєднання проникливості, неправильних уявлень і романтичного оптимізму, типового для їхнього життєвого етапу, і узгоджуються з оптимізмом і амбівалентністю, про які повідомлялося в поглядах підлітків на шлюб. Старшокласники надають поняттям «шлюб», «сім'я» високих позицій у власному психосемантичному просторі, високих рангів у системі особистісних цінностей. Але, водночас, велика кількість невизначених або негативних відповідей під час анкетування та глибинного інтерв'ю може бути пов'язана із невпевненістю у реалістичності власних уявлень про шлюб. Тому й варто проводити просвітницько-профілактичну роботу з учнями згідно поведінкових, когнітивних, психоемоційних критеріїв.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Шлюб та сім'я складне багатоаспектне явище, яке потребує різнобічного дослідження.

1. Аналізуючи теоретичні основи дослідження психологічних особливостей сприйняття шлюбу старшокласниками, ми встановили, що історія становлення цього соціального інституту сягає ще первіснообщинного ладу і проходить складний процес еволюції та трансформації. Толерування поваги до права кожної особистості створювати шлюб згідно власних поглядів та фізіологічних потреб щоразу розширює список класифікації типів сім'ї. Вплив нинішніх ситуацій і змін у поглядах на шлюб і подружнє життя, трансформацій сім'ї, які відбуваються у світі, все ще незначні в порівнянні з консервативними поглядами на шлюб і сім'ю в Україні. Хоч кількість розлучень, неофіційних шлюбів значно зросла, але шлюбно-сімейні традиції українського народу і досі мають місце (наприклад, традиція вінчання). Безперечно, що нова епоха несе серйозні зміни в структурі сім'ї і для нас, тому актуальність дослідження уявлень підлітків, молоді про шлюб підвищується вразі. Під тиском сучасних суспільних тенденцій шлюб стає більш вразливим як наслідок зовнішніх соціальних впливів, так і як предмет аналізу. Однозначно всі дослідники, які зіштовхуються із питанням готовності юнацтва до шлюбно-сімейних стосунків, стверджують про просвітницько-профілактичну роботу. Найоптимальніший період старту – початок підліткового віку. Оскільки більшість науковців, роботи яких ми опрацювали, стверджують, що збільшується тенденція до нівелювання сімейних цінностей, відповідальності партнерів одне перед одним, формування завищених очікувань, сімейного насильства (особливо латентного), то питання уявлень старшокласників про шлюбно-сімейні стосунки та робота над становленням їх готовності до вступу у шлюб потребує особливої уваги. Підлітки мають бути компетентними у цьому питанні, адже не завжди сім'я, у

якій виховується дитина, є благополучною, а, отже, переносити такий досвід на побудову власного шлюбу є абсолютно недоречним.

2. Емпіричне дослідження нашої роботи передбачало використання комплексу певних методів (метод семантичного диференціала; метод «Ціннісні орієнтації» Мілтона Рокіча; метод глибинного інтерв'ю; коротке авторське анкетування) та мало на меті визначити особливості формування уявлень старшокласників про шлюб. Поняття «уявлення» ми розглядали як усвідомлений чи неусвідомлений процес відтворення спогаду чи думки у свідомості підлітка як результат пережитого досвіду. Досвід власних уявлень про шлюб старшокласники черпають, у першу чергу, із сім'ї, у якій виховуються. Це підтвердило і дослідження, респонденти виключили із свого поля зору ЗМІ та кумирів.

Відповідно до отриманих результатів у ході дослідження можна зробити загальний висновок про те, що уявлення підлітків про шлюб не розходяться із класичним і добре знайомим уявленням про шлюб – узаконені стосунки, де панують любов та вірність одне одному, де особистість відчуває щастя та душевний спокій. Старшокласники вважають шлюб природним плином свого життя. Вони сприймають його як відображення зрілості, успіху та процвітання. Їх сприйняття шлюбу в цілому позитивне, що змушує їх бажати його і уявляти як свого роду певний ідеал. Припускаємо це через те, що більшість наших респондентів черпають інформацію про шлюбно-сімейні стосунки з нуклеарних і гармонійних сімей, хотіли б створити їх за прикладом батьків, чи інших близьких родичів, які одружені, тому логічно, що вони бажають того ж для себе. Це підтверджують і результати психодіагностики, згідно яких поняття «шлюб» у підлітків займає високий рейтинг у психосемантичному просторі, а сім'я – високий ранг у системі цінностей особистості. Респонденти мріють про вступ у шлюб, про створення сім'ї, про народження дітей, але спочатку прагнуть себе реалізувати. Також вони надають перевагу офіційному шлюбові, негативно відгукуються про нетрадиційні його форми.

Уявлення старшокласників про шлюб відображають поєднання проникливості, ідеалізованих уявлень і романтичного оптимізму, типового для підліткового періоду, і узгоджуються з оптимізмом і амбівалентністю. Такі нереалістичні очікування можна пов'язати з недосвідченістю або прагненням до романтики.

Дослідження підтвердило, що першопричиною та основним мотивом для вступу у шлюб для старшокласників є взаємна любов. У шлюбно-сімейних стосунках вони прагнуть відчувати себе щасливими. Також важливими чинниками для шлюбу, на думку учасників, є взаємоповага, взаємодопомога та підтримка. Своїх партнерів респонденти прагнуть бачити чуйними, люблячими, уважними, добрими, вірними. З ними має бути цікаво та весело, легко, комфортно. Щодо матеріального чинника, то більшість респондентів вважають його важливим, але його відсутність не розглядають як перепону до вступу у шлюб. Власні уявлення про шлюб старшокласники черпають, у першу чергу, від батьків, близьких рідних, із сімей друзів. Респонденти щиро вірять в ідеальні стосунки та ідеального партнера, тому ми припускаємо, що це несприятливо впливатиме на формування шлюбно-сімейних відносин. Хоч більшість учасників визнають складність подружнього життя, але багато з них обирали (чи вказували) ті варіанти відповідей, які свідчили про те, що шлюб має бути легким, безпроблемним (проводження часу разом, веселощі, дружба, ейфорія від любові та щастя, розподіл обов'язків без розподілу і т.д.). Очевидно, що підлітки не володіють достатніми навичками та інструментарієм для втілення своїх ідеалізованих уявлень про шлюб у життя.

3. На підставі результатів дослідження складається враження, що старшокласники уявляють шлюб як щось казкове, коли ж відбудеться зустріч із реальністю, то казка стає трагедією. А це цілком можна попередити. Оскільки романтичний ідеалізм є нормою для підлітків і може врівноважувати стресові та несподівані зміни в ранньому шлюбі, шлюбна освіта або наставництво в підлітковому віці може надати молоді можливість поміркувати над цим і

врівноважити свої уявлення, переконання з інформацією про подружні проблеми, про реальність їх вирішення та збереження при цьому оптимізму. Варто усвідомити, що шлюб – це клопітка щосекундна робота кожного із партнерів.

Серед сформульованих нами рекомендацій щодо психологічної підготовки молоді до шлюбного життя варто звернути увагу на основне – навчити підлітків спілкуватись; вміти вибудовувати власні кордони і поважати чужі; «шлюбні стосунки» дорівнюють «партнерські стосунки»; навчити бути фінансово та медіа грамотними, юридично обізнаними; розрізняти усі прояви домашнього насилля, не допускати його у жодному вияві ні у відношенні до себе, ні до інших членів сім'ї, самому теж не обирати аб'юзивні методи співжиття; обирати для себе здорове коло спілкування; надавати важливу роль сексуальній освіті і т.д. Також освітні заклади повинні працювати і з батьками, оскільки саме вони мають найбільший вплив на становлення уявлень старшокласників про шлюб.

Підсумуємо, шлюб в уявленнях підлітків залишається інституцією, яка має велике значення для досягнення особистого щастя та благополуччя особистості. Тези про те, що шлюб є останньою інстанцією, де людина може знайти притулок і спокій від бурхливих подій суспільства, і що шлюб є основою сім'ї, все ще підтверджуються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко В. Культура. Ідеологія. Особистість: Методолого-світоглядний аналіз / В. Андрущенко, Л. Губерський. 3-те вид. К. : Знання України, 2007. 580 с.
2. Арістотель. Політика. К., 2000. С. 15-34.
3. Бацилева О., Астахов В., Пузь І. Дослідження психологічних аспектів готовності до шлюбу сучасної молоді. URL: <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/1307> (дата звернення: 29.12.2022 р.).
4. Вайнола Р. Показники готовності молоді до створення сім'ї. URL: <http://pedagogy-journal.kpu.zp.ua/archive/2016/48/10.pdf> (дата звернення: 29.12.2022 р.).
5. Василькевич Я. З. Семантичний диференціал як метод психологічного аналізу особистісного смислоутворення. *Психолінгвістика*. 2009. №3. С. 34–40.
6. Гафіатуліна, А. В. Семантична диференціація ключового поняття національної самосвідомості студентів. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadpn_2017_2_4 (дата звернення: 08.12.2022 р.).
7. Глазунов С. В. Сучасні чинники вибору шлюбної пари і деякі питання стабілізації подружніх стосунків. *Вісн. Дніпропетр. держ. ун-ту: Соціологія. Філософія. Політологія*. Д., 1999. С. 123 - 128.
8. Дьоміна Г.А. Психологічні особливості готовності до шлюбу сучасної молоді. URL: <http://surl.li/efamu> (дата звернення: 27.12.2022 р.).
9. Захарченко В.Г. Готовність молоді до сімейного життя (соціально-психологічний аспект). *Психологія. Збірник наукових праць*. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, випуск 24. 2004. С. 41- 48.
10. Ідрісов Б. Особливості вибору шлюбного партнера сучасною українською молоддю (на матеріалах дослідження вподобань студентів мелітопольського державного Педагогічного університету). URL:

- http://habitus.od.ua/journals/2021/24-2021/part_1/12.pdf (дата звернення: 08.12.2022 р.).
11. Історія (збірка наукових праць). URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-202.html> (дата звернення: 08.12.2022 р.).
  12. Кляпець О. Я., Ларіна Т. О. Підготовка молоді до подружнього життя : *методичні рекомендації*. К. : Міленіум, 2009. 104 с.
  13. Кравець В.П. Теорія і практика дошлюбної підготовки молоді. К.: Київс. правда, 2000. 687 с.
  14. Кравченко Т. Сім'я та особливості її функціонування в умовах розбудови громадянського суспільства: *збірник*. К. : ШІЕНД, 2004. 466 с.
  15. Крупник І.Р. Особливості уявлення дітей трудових мігрантів про майбутнє сімейне життя: автореф. дис-ції на здобуття наук. ст. к. псих.наук. Київ. 2015. 20 с.
  16. Лозова О. М. Методологія психосемантичних досліджень етносу. Київ: Слово. 2011.
  17. Ляшенко Н. О. Сучасні альтернативні форми шлюбу. URL: <http://web.kpi.kharkov.ua> (дата звернення: 08.12.2022 р.).
  18. Міненко О. О. Психологічна готовність молоді до шлюбно-сімейних відносин. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v9/i12/20.pdf> (дата звернення: 08.12.2022 р.).
  19. Ніколаєвська А. Реалії моральної повсякденності в оцінках пострадянського студентства. *Вісник ХНУ ім. В. Каразіна*. 2008. № 795. С. 166–172.
  20. Олексюк В. Особливості уявлень старшокласників про майбутню сім'ю. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки*. Випуск 1. Т.2. Херсон, 2018. С. 62-66.
  21. Опорний конспект лекцій з курсу «Психологія сім'ї» для студентів напряму підготовки 6.030103 «Практична психологія». Мукачево: Вид-во МДУ, 2016. 94 с.

22. Платон. Держава / Пер. з давньогр. Д. Коваль. URL: <http://litopys.org.ua/plato/plat05.htm> (дата звернення: 08.12.2022 р.).
23. Парфан Н. Старий патріархат, новий капіталізм: глобалізація інтимності та міжнародний шлюбний бізнес. URL: <https://commons.com.ua/uk/starij-patriarhat-novij-kapitalizm/> (дата звернення: 08.12.2022 р.).
24. Полтавська В. Приготування до подружнього життя. Львів : Свічадо, 2000.
25. Психологія молодого сім'ї: *монографія* / Мушкевич М. І., Федоренко Р. П., Дучимінська Т. І., Магдисюк Л. І. Луцьк : Вежа-Друк, 2018. 235 с.
26. Психологія сім'ї: *навчальний посібник* за заг. ред. В.М.Поліщука. Суми: «Університетська книга». 2008.
27. Радчук В. Теоретичний аналіз наукових підходів до розуміння та тлумачення психологічної готовності до шлюбно-сімейних стосунків. URL: <http://surl.li/efasy> (дата звернення: 27.12.2022 р.).
28. Рішко Л. Вплив рольових очікувань на характер сімейного спілкування подружжя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка, соціальна робота»*. Випуск 23. URL: <https://bit.ly/3C13zin> (дата звернення: 29.12.2022 р.).
29. Слюсар Л. Еволюція шлюбу в Україні: XVII – початок XX сторіччя. *Вісник демографічні проблеми та тенденції*. URL: <https://dse.org.ua/arhcrive/16/6.pdf> (дата звернення: 29.12.2022 р.).
30. Скориніна-Погребна О.В., Крижановська Л.Г. Особливості емоційної готовності молоді до шлюбно-сімейних відносин. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2016. Вип. 20. С. 109-117.
31. Федоришин Г., Северин Р. Соціально-психологічні чинники формування образу шлюбного партнера у юнацькому віці. *Психологія особистості*. Івано-Франківськ : ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника», 2021. Т. 11. № 1. С. 92–100.
32. Федоришин Г. М. Психологічні проблеми сімейного виховання. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2013. 224 с.

33. Фомічова В. Уявлення молоді про чинники щасливого подружнього життя. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2015. №2. С. 90-96.
34. Ціннісні орієнтації сучасної української молоді. Щорічна доповідь Президенту України, Верховній Раді України про становище молоді в Україні (за підсумками 2015 року) / Держ. ін-т сімейної та молодіжної політики; редкол.: Жданов І. О., гол. ред. колег., Ярема О. Й., Беляєва І. І. та ін. К., 2016. 200 с.
35. Amato P. R. & Booth A. A generation at risk: Growing up in an era of family upheaval. Cambridge, Mass: Harvard University Press. 1997.
36. Arnett J.J., Emerging adulthood(s): The cultural psychology of a new life stage, In J.J. Arnett (Ed), Bridging cultural and developmental approaches to psychology: New synthesis in theory, research, and policy, Oxford: University Press, 2011, pp. 255-275. URL: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195383430.003.0012> (дата звернення: 28.12.2022 р.).
37. Bachofen Johann. Das Mutterrecht. URL: <https://archive.org/details/Bachofen-Johann-Mutterrecht/page/n155/mode/2up> (дата звернення: 10.12.2022 р.).
38. Barich R. R. & Bielby D. D. Rethinking marriage: Change and stability in expectations, 1967-1994. *Journal of Family Issues*. 1996. №17. P. 139-169.
39. Blumer H. Symbolic Interactionism: Perspective and method. Englewood Cliffs: Prentice Hall. 1969.
40. Christopher F. S. To dance the dance: A symbolic interactional exploration of premarital sexuality. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. 2001.
41. Dostal C. & Langhinrichsen-Rohling J. Relationship-specific cognitions and family-of-origin divorce and abuse. *Journal of Divorce & Remarriage*. 1997. № 27. P. 101-120.
42. Fitzpatrick J. & Sollie D. L. Unrealistic gendered relationship-specific beliefs: Contributions to investments and commitment in dating relationships. *Journal of Social and Personal Relationships*. 1999. № 16. P. 852-867.

43. Franuik R., Cohen D. & Pomerantz E. M. Implicit theories of relationships: Implications for relationship satisfaction and longevity. *Personal Relationships*, 2002. №9, P. 345-367.
44. Gelmez O.S.O., Hatiboglu B., Öngen C., Pathways from personal towards professional values: Structured small-group work with social work students. *Education as Change*. Vol. 23. 2019. URL: <https://doi.org/10.25159/1947-9417/4418> (дата звернення: 28.12.2022 р.).
45. Giddens Anthony. *The Transformation of Intimacy: Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. URL: <https://cutt.ly/T01tt1L> (дата звернення: 10.12.2022 р.).
46. Jung C. *Collected Works of C. G. Jung, Vol. 9, Part 1*. Princeton University Press, 1968. 451 p. (P. 3-41).
47. Larson J. H., Benson M. J., Wilson S. M. & Medora N. Family of origin influences on marital attitudes and readiness for marriage in late adolescents. *Journal of Family Issues*. 1998. № 16.
48. Larson J. H. & Thayne T. R. Marital attitudes and personal readiness for marriage of young adult children of alcoholics. *Alcoholism Treatment Quarterly*. 1998. №16. P. 59-73.
49. McLennan John Ferguson. *Primitive marriage.: An inquiry into the origin of the form of capture in marriage ceremonies*. URL: <https://archive.org/details/cu31924101874190/mode/2up?ref=ol&view=theater> (дата звернення: 10.12.2022 р.).
50. Naragaju Gundemeda. *Youth and Marriage: A Study of Changing Marital Choices among the University Students in India*. URL: https://www.academia.edu/11393819/Youth_and_Marriage_A_Study_of_Changing_Marital_Choices_among_the_University_Students_in_India
51. Rokeach M. *The nature of human values*. Free Press. 1973.
52. Scott S. Hall. *Marital Meaning: Exploring Young Adults' Belief Systems About Marriage*. URL: <https://cutt.ly/X02GOP4> (дата звернення: 26.12.2022 р.).

53. Smock P. J. The wax and wane of marriage: Prospects for marriage in the 21st century. *Journal of Marriage and Family*. 2004. № 66. С. 966-973.
54. Sullivan B. F. & Schwebel A. I. Relationship beliefs and expectations of satisfaction in marital relationships: Implications for family practitioners. *Counseling & Therapy for Couples & Families*. 1995. №3. P. 298-305.
55. Stryker S. *Symbolic interactionism: A social structural version*. Menlo Park, CA: Benjamin / Cummings. 1980.
56. Van de Kaa D. Europe's Second Demographic Transition. *Population Reference Bureau*. URL: <https://cutt.ly/c01thjw> (дата звернення: 08.12.2022 р.).
57. Warner W.L. The Social Life of a Modern Community. *Oxford university press*. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/000271624222100176> (дата звернення: 08.12.2022 р.).
58. Whitehead B. D. & Popenoe D. Changes in teen attitudes toward marriage, cohabitation and children: 1975 – 1995. New Brunswick, N.J.: That National Marriage Project. 1999.

Інструкція: «Прочитайте уважно антонімічні пари прикметників і виберіть у кожній парі те, яке, на ваш погляд, більш точно характеризує поняття «сім'я». Вкажіть ступінь вираженості даної характеристики, обравши відповідну оцінку, користуючись наступним поясненням: ліва колонка X, права – Y; читайте оцінки як 3 → вельми виражене X, 2 → виражене X, 1 → трохи помітне X, 0 → нейтральне, -1 → трохи помітне Y, -2 → виражене Y, -3 → вельми виражене Y. Пам'ятайте, що на кожному рядку повинна бути тільки одна відмітка. Намагайтеся уникати нульових відповідей. Ваша відповідь є анонімною. Дякуємо».

легкий	3	2	1	0	-1	-2	-3	важкий
тупий								гострий
слабкий								сильний
активний								пасивний
сухий								вологий
рідний								чужий
дорогий								дешевий
упорядкований								хаотичний
гарячий								холодний
маленький								великий
поганий								хороший
швидкий								повільний
темний								світлий
неприємний								приємний
простий								складний
шершавий								гладкий
напружений								розслаблений
твердий								м'який
добрий								злий
ненависний								улюблений
брудний								чистий
життєрадісний								песимістичний
свіжий								гнилий
дурний								розумний
радісний								сумний

Інструкція: «Прочитайте уважно антонімічні пари прикметників і виберіть у кожній парі те, яке, на ваш погляд, більш точно характеризує поняття «любов». Вкажіть ступінь вираженості даної характеристики, обравши відповідну оцінку, користуючись наступним поясненням: ліва колонка X, права

– Y; читайте оцінки як 3 → вельми виражене X, 2 → виражене X, 1 → трохи помітне X, 0 → нейтральне, -1 → трохи помітне Y, -2 → виражене Y, -3 → вельми виражене Y. Пам'ятайте, що на кожному рядку повинна бути тільки одна відмітка. Намагайтеся уникати нульових відповідей. Ваша відповідь є анонімною. Дякуємо».

легкий	3	2	1	0	-1	-2	-3	важкий
тупий								гострий
слабкий								сильний
активний								пасивний
сухий								вологий
рідний								чужий
дорогий								дешевий
упорядкований								хаотичний
гарячий								холодний
маленький								великий
поганий								хороший
швидкий								повільний
темний								світлий
неприємний								приємний
простий								складний
шершавий								гладкий
напружений								розслаблений
твердий								м'який
добрий								злий
ненависний								улюблений
брудний								чистий
життєрадісний								песимістичний
свіжий								гнилий
дурний								розумний
радісний								сумний

Інструкція: «Прочитайте уважно антонімічні пари прикметників і виберіть у кожній парі те, яке, на ваш погляд, більш точно характеризує поняття «діти». Вкажіть ступінь вираженості даної характеристики, обравши відповідну оцінку, користуючись наступним поясненням: ліва колонка X, права – Y; читайте оцінки як 3 → вельми виражене X, 2 → виражене X, 1 → трохи помітне X, 0 → нейтральне, -1 → трохи помітне Y, -2 → виражене Y, -3 → вельми виражене Y. Пам'ятайте, що на кожному рядку повинна бути тільки одна відмітка. Намагайтеся уникати нульових відповідей. Ваша відповідь є анонімною. Дякуємо».

ДОДАТОК Б

Методика «Ціннісні орієнтації» Мілтона Рокича [...]

Інструкція до тесту

Перед вами 2 блоки по 18 тверджень – життєвих цінностей. Попрацюйте спочатку із блоком А, потім – із Б. У кожному блоці оберіть ранговий (порядковий) номер твердження відповідно до шкали «найбільш важливо для мене (1, 2, 3...) – найменш важливо (...16, 17, 18)». Працюйте вдумливо і правдиво.

Тестовий матеріал

Список А (термінальні цінності):

1. Активна діяльна життя (повнота та емоційна насиченість життя);
2. Життєва мудрість (зрілість суджень і здоровий глузд, що досягаються життєвим досвідом);
3. Здоров'я (фізичне і психічне);
4. Цікава робота;
5. Краса природи і мистецтва (переживання прекрасного в природі і в мистецтві);
6. Любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною);
7. Матеріально забезпечене життя (відсутність матеріальних труднощів);
8. Наявність хороших і вірних друзів;
9. Суспільне покликання (повага оточуючих, колективу, товаришів по роботі);
10. Пізнання (можливість розширення своєї освіти, кругозору, загальної культури, інтелектуальний розвиток);
11. Продуктивна життя (максимально повне використання своїх можливостей, сил і здібностей);
12. Розвиток (робота над собою, постійне фізичне і духовне вдосконалення);

13. Розваги (приємне, необтяжливе проведення часу, відсутність обов'язків)
14. Свобода (самостійність, незалежність у судженнях і вчинках)
15. Щасливе сімейне життя
16. Щастя інших (добробут, розвиток і вдосконалення інших людей, всього народу, людства в цілому)
17. Творчість (можливість творчої діяльності)
18. Впевненість у собі (внутрішня гармонія, свобода від внутрішніх протиріч; сумнівів).

Список Б (інструментальні цінності):

1. Акуратність (охайність), вміння тримати в порядку речі, порядок у справах;
2. Вихованість (гарні манери);
3. Високі запити (високі вимоги до життя і високі домагання);
4. Життєрадісність (почуття гумору);
5. Старанність (дисциплінованість);
6. Незалежність (здатність діяти самостійно, рішуче);
7. Непримиренність до недоліків у собі та інших;
8. Освіченість (широта знань, висока загальна культура);
9. Відповідальність (почуття боргу, уміння тримати своє слово);
10. Раціоналізм (вміння тверезо і логічно мислити, приймати обдумані, раціональні рішення);
11. Самоконтроль (стриманість, самодисципліна);
12. Сміливість у відстоюванні своєї думки, поглядів;
13. Тверда воля (вміння настояти на своєму, не відступати перед труднощами)
14. Терпимість (до поглядів і думок інших, вміння прощати іншим їхні помилки)

15. Широта поглядів (уміння зрозуміти чужу точку зору, поважати інші смаки, звичаї, звички)
16. Чесність (правдивість, щирість)
17. Ефективність у справах (працьовитість, продуктивність у роботі)
18. Чуйність (дбайливість)

ДОДАТОК В

Глибинне інтерв'ю (орієнтовні питання)

I. Загальна вступна-бесіда знайомство.

1. Вітаю! Нагадую, що ваша відповідь є анонімною.
2. Вкажіть свій вік та стать, будь ласка.
3. Про що мрієте?
4. Ким себе бачите у дорослому житті?

II. Особливості сприйняття шлюбу.

1. Що для вас означає слово «шлюб»?
2. Звідки ви черпаєте свої уявлення про нього?
3. Якими ознаками ви б охарактеризували ідеальний шлюб для вас (нематеріальні категорії)?
4. Які б п'ять основних законів щасливого шлюбу запропонували ви?
5. Чи важливою для вас є офіційна реєстрація шлюбу?
6. Яке місце у ваших життєвих планах посідає шлюб?
7. Ваше ставлення до нетрадиційних форм шлюбу?

III. Особисті мотиви вступу до шлюбу.

1. Що б могло спонукати вас до вступу у шлюб?

IV. Уявлення про свій власний образ як дружини / чоловіка.

1. Якими ви себе уявляєте у шлюбі?
2. Що б могло спровокувати для вас конфлікт? Як би ви себе повелили у цьому випадку?
3. Чи є речі, які б ви не змогли пробачити?

V. Ідеальний образ партнера.

1. Опишіть, яким ви уявляєте свого /-ю майбутнього /-ю партнера /-ку?

2. Чи володієте ви наразі інформацією про поняття «домашнє насильство», «аб'юз» і т.д.?
3. Чи важливою для вас є матеріальна успішність партнера /-ки?
4. Що ви думаєте про рівний розподіл обов'язків у шлюбі?
5. А про спільний сімейний бюджет?

Дякуємо за участь! Ваша думка важлива для нас!

Додаток Г

Анкетування «Підліткові уявлення про шлюб»

Інструкція. Вітаю! Перед вами 12 різнотипних питань. Дайте на них відповідь відповідно до опису кожного. Будьте максимально чесними із собою. Нагадую, що ваша відповідь є анонімною.

Інформація про респондента. Вік _____ Стать: *чол. *жін.

Текст анкети

1. Продовжіть речення. Ідеальний для мене шлюб – це ...
2. Дайте відповідь. Чи є хтось, кого б ви хотіли наслідувати у шлюбному житті?
3. Оберіть один варіант із чотирьох. Чи є у актуальних мріях після закінчення школи створення сімейного життя та народження дітей?
*так   *не знаю   *ні   *шлюб так, діти ні
4. Дайте відповідь. Що для вас як для особистості найважливіше у шлюбі?
5. Опишіть свого омріяного / -у партнера / -ку.
6. Вкажіть поняття, які для вас є неприйнятними у шлюбі та у партнері.
7. Оберіть один варіант із трьох. Чи є важливим для вас узаконення стосунків офіційно?
*так   *не знаю   *ні
8. Що б із нижче перерахованого могло спонукати вас до вступу в шлюб (оберіть одну або кілька відповідей):
  - всупереч волі батьків через заборону;
  - покращення матеріального стану;
  - велике кохання;
  - духовна спорідненість;

- народження дитини;
- фобія залишитись самотньою / -ім;
- узаконення сексуальних відносин;
- сексуальна сумісність;
- Додайте свій варіант, якщо такого не вистачає.

9. Вкажіть, які, на вашу думку, основні обов'язки у дружини.

10. Вкажіть, які, на вашу думку, основні обов'язки у чоловіка.

11. Оберіть один варіант із трьох. Матеріальна забезпеченість у шлюбі

*важлива   *бажана, але не критична   *не має значення

12. Оберіть один варіант із трьох. Чи зумієте ви, на вашу думку, залагоджувати конфлікти у шлюбних стосунках?

*так   *не знаю   *ні

13. Що могли б пробачити своєму партнеру / -ці (оберіть одну або кілька відповідей):?

- зраду;
- словесну образу;
- удар через емоції у сварці;
- приниження та невизнання;
- надмірну сексуальну активність;
- сексуальну пасивність;
- брехню;
- лінощі;
- нереалізованість;
- неспроможність заробити.
- додайте свій варіант, якщо такого не вистачає.

14. Дайте оцінку на шкалі реалістичності своїм поглядам на шлюб (від 1 до 10). Будьте чесними із собою.

1 (дуже ідеалізовані)

10 (повністю реалістичні)

Дякуємо!